

zise

Toldhistorisk Tidsskrift

Nr 1

1982

5 årg

Zise, også skrevet cise og sise, er på ældre dansk den folkelige betegnelse for accise.

Før o. 1660 omfatter accisen en broget buket af forbrugsafgifter og forhøjelsestold. Herefter betegner accisen officielt kun en havneafgift, mens forbrugsafgifterne benævnes konsumtion. I den folkelige bevidsthed hang betegnelsen accise imidlertid fast ved forbrugsafgifterne og anvendes synonymt med konsumtion (jf 'accisebod').

Medlemskab af Toldhistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Toldhistorisk Selskab, Amaliegade 44, 1256 København K.

Kontingentet er 36 kr årligt for enkeltpersoner, 500 kr for institutioner og firmaer.

Biblioteksabonnement på ZISE koster 36 kr pr årgang og tegnes sammesteds.

ZISE udsendes 3 gang årligt med ca 40 sider pr hæfte.

ZISE Toldhistorisk Tidsskrift, er medlemsblad for Toldhistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsen består af følgende medlemmer:

C A Nielsen (formand)
Arne Hægstad (næstformand)
Gunnar Jakobsen (sekretær)
Karin Christensen (kasserer)
Jan Kanstrup (redaktør)
Kaj Elkrog
P Gersmann
Aage E Hansen

Manuskripter der ønskes optaget i ZISE sendes til redaktøren, Jan Kanstrup, Søbredden 14, 4000 Roskilde.

Manuskripter bør - om muligt - være maskinskrrevne, med ekstra linieafstand og en margin på ca 6 cm.

Forslag til illustrationer og billedtekster må meget gerne medsendes.

Redaktionen påtager sig intet ansvar for indsendte manuskripter, og forfatteren bedes derfor beholde en kopi. Mindre ændringer i teksten må påregnes, men væsentlige ændringer vil kun blive foretaget med forfatterens samtykke.

Forsideillustrationen er den i 1811 approberede tegning til uniform for kontrollørerne ved den holstenske landegrænse. Den blev i 1839 erstattet af en mindre prangende og iøjnefaldende, men mere praktisk uniform (Rigsarkivet, Generaltoldkammerets tyske forestillinger 1811, nr 98, og 1838, nr 194. Tegningen ligger som bilag ved sidstnævnte).

Bagsideillustrationen viser toldskilt fra Svendborg toldkammer, som har været i brug under 2 konger; under Frederik 6's monogram kan Christian 7's anes; jfr »Toldvæsenets aktiviteter 1981«, s 15 (Toldmuseet).

Toldordinansen 12. januar 1632

AF STEFFEN HEIBERG

Toldforhold før 1632

I ordinansen af 12. januar 1632 blev der for første gang givet ensartede retningslinier for toldens oppebørsel gældende for alle danske og norske toldsteder.

Den skærpelse af centralstyrets kontrol med de enkelte toldembedsmænd, ordinansen tilsigtede, begrundedes fiskalt, men ordinansens betydning kom til at række ud over den regulering af en enkelt administrationsgren, der var det aktuelle formål.

Ordinansen var nemlig et vigtigt led i omstøbningen af et gammeldags på territoriale skillelinier baseret forvaltningsapparat til en moderne centraliseret administration opdelt efter sagsområder.

Told og toldere er naturligvis fænomener, der er langt ældre end 1632 og i Danmark er de kendte i hvert fald fra det 13. århundrede. Oprindelig var tolden et regale, dvs. en kongelig rettighed, der ikke forudsatte bevilling fra noget politisk organ, men allerede Erik Klippings håndfæstning 1282 indeholdt bestemmelser, der tog sigte på at hindre vilkårlige toldforhøjelser (1).

Efter reformationen var det almindeligt, at rigsrådet blev inddraget i toldpolitiske overvejelser, men toldens oprindelse som regale afspejledes i det forhold, at told og accise regnedes som ordinære indtægter, hvortil dispositionsretten alene tilkom kongen.

En vis udvidelse af rådets kompetence i toldspørgsmål fandt sted i Christian IV's tid, hvor visse toldpålæg direkte bevilgedes af rigsrådet med bestemte klausuler, der begrænsede kongens frie dispositionsret (2).

*

I det 17. århundredes første årtier faldt tolden groft set i fem kategorier:

1. Øresundstolden, der i kraft af sin fiskale betydning indtog en særstilling og som havde sin egen særlige administration.

2. Næst i fiskal betydning kom den »store told«, som var udførselstold på øksne og heste i Danmark og på trælast i Norge.

Opkrævningen var i Danmark koncentreret til nogle få toldsteder, der lå naturligt for stuedrifterne mod syd (Ribe, Kolding, Varde, Ringkøbing, Middelfart, Assens og Vordingborg).

Hvis øksne eller heste ønskedes eksporteret over andre toldsteder, kunne det kun ske med særlig kgl. bevilling. 1623 tillod regeringen dog med det angivelige formål at stimulere eksporten udskibning af øksne til eksport over alle lovlige havne (3).

Langt den overvejende del blev dog fortsat udført over de traditionelle toldsteder på grund af disses naturlige beliggenhed i forhold til eksportmarkederne.

3. Mens øksne- og hestetold indtil 1623 kun opkrævedes ved nogle få toldsteder skulle alle toldere til søsiden opkræve rorstold, der som navnet antyder var en skibsf afgift, men dens betydning var svindende.

4. Stigende betydning fik derimod »små-tolden«, der var import- og eksporttold på en lang række varer bl.a. korn, fetalje af alle slags, skind, huder, salt, krydderier mm.

Frem til Kalmarkrigen (1611-13) var den relativt ubetydelig og der eksisterede ingen ensartede regler for dens oppebørsel. Ganske vist var der med kgl. åbent brev 29.1

1566 anordnet faste satser for en række varer gældende for hele riget, men dette tilbagekaldtes allerede 4.5 s.å. som følge af klager over for høje satser (4).

Først med toldrullerne af 10.4 1611 og især 3.2 1625 blev oppebørslen sat i system (5).

5. Hertil kom accisen, som tolderne opkrævede i deres egenskab af sisemestre. Accisen var en forbrugsafgift, der oprindeligt var pålagt vin og udenlandsk øl, men som efterhånden udstræktes til en række forbrugsvarer som danskøl, mjød, melske, most, eddikke, brændevin mm.

*

Toldstedernes forskellige betydning afspejledes i de enkelte tolderes stilling overfor centralstyret.

I en kategori for sig var øksnetoldstederne og de vigtigste handelsbyer, bl.a. København, Malmø, Ålborg, Visby, Ystad og Helsingør.

Tolderne her udnævntes direkte af centralstyret og var kun ansvarlige overfor rentekammeret, hvor de årligt ved personligt fremmøde skulle klarere deres regnskaber (6).

I de mindre købstæder blev tolderne i mange tilfælde indsat af lensmændene og meget ofte var det byfogden, der fungerede som tolder.

For at effektivisere toldadministrationen eksperimenterede regeringen en overgang med bortforpagtninger af tolden; det gjaldt især en række norske toldsteder i 1620-erne.

Foruden i købstæderne blev der oppebåret told ved en række mindre ladesteder og

bondehavne, dvs. lovlige havne uden for købstæderne.

Mens toldoppebørslen i de danske købstæder var udskilt af lensforvaltningen og tolderne selv klarede deres regnskaber i rentekammeret, blev tolden i bondehavnene normalt oppebåret af lensmændenes fogder, og lensmanden aflagde selv regnskab for denne oppebørsel. Som oftest drejede det sig kun om småbeløb og i reglen blot om rorstold.

Undtagelser var dog en række norske ladesteder, der havde en ret betydelig tømmereksport.

Der var i det hele taget betydelige forskelle i den toldadministrative praksis i Danmark og Norge, idet tolden fra de norske toldsteder helt frem til 1620-erne normalt blev leveret til lensmanden, der selv aflagde regnskab for oppebørslen.

Da det i reglen var lensmanden, der udnævnte tolderen, var denne for så vidt blot lensmandens foged på linie med de fogder, der opkrævede skatter og jordebogsafgiften.

Disse særlige forhold var ikke udtryk for, at centraladministrationens kontrol med norske forhold var svagere, men de relativt beskedne beløb den norske told indtil 1620-erne indbragte og de store afstande til København, gjorde det naturligt, at lensmændene som rigsstyrets lokale repræsentanter havde det administrative ansvar for toldoppebørslen (7).

Aflønningen var gerne efter toldens »lejlighed«, hvilket betød at toldernes løn fastsattes efter toldstedets betydning og oppebørslens størrelse.

Visby på Gotland ca. 1580. Stik efter Braunius og Hogenbergs Theatrum Urbium. - Visby var trods decideret tilbagegang siden senmiddelalderen endnu i begyndelsen af det 17. århundrede en af de vigtigste handelsbyer i det danske monarki, og som toldsted havde vel kun byerne ved Øresund og de store jyske øksnetoldsteder større betydning.

Således fik tolderne ved øksnetoldstederne i reglen 100 daler årligt samt en hofklædning (8).

I vigtige handelsbyer som København, Malmø og Ålborg lå lønnen gerne på 60-100 daler, mens den for de små toldsteder gerne fikseredes til 30 daler (9).

Toldindtægt og statsfinanser

I begyndelsen af det 17. århundrede var Danmark endnu en domænestat, dvs. at grundstammen i statens indkomst var indtægterne af krongodset (lenene), mens toldintrader bortset fra Øresundstolden og i nogen grad øksnetolden spillede en mindre rolle.

Efter en beregning opstillet i rentekammeret 1608 beløb kronens ordinære indtægter fordelt på kategorier og udgifter sig som følger (10):

lens (domæne) indtægter . .	219.100 dr.
told	67.500 dr.
øresundstold.	141.900 dr.
ordinære byskatter	2.300 dr.
i alt	430.800 dr.
udgifter i alt	217.900 dr.
balance	212.900 dr.

Den positive balance, som dette overslag viser, var resultatet af en målbevidst finanspolitik, hvor regeringen bl.a. gennem lensreformerne i sidste del af det 16. århundrede havde formået at øge domæneindtægterne så meget, at indtægter og udgifter normalt balancerede.

O. 1600 var lensreformen imidlertid standset, primært fordi det ikke længere var muligt at forøge udbyttet af lenene uden så gennemgribende ændringer i lensadministrationen, at de ville true de garantier for det politiske og sociale system, rigsrådet og adelen havde i forvaltningsordenen.

Selve det politiske systems karakter satte således en grænse for det mulige udbytte af domænerne, hvortil kom et andet problematisk forhold.

Domæneindtægterne faldt for en stor del i naturalier, men selv om naturalieforbruget i den offentlige sektor var betydeligt og det desuden gennem salg og bortforpagtninger var muligt at konvertere naturalier til penge, besværliggjorde indkomstens art til en vis grad hensigtsmæssige finansielle dispositioner.

Når kronen før Kalmarkrigen alligevel var solvent, skyldes det først og fremmest det store tilskud af likvider, der stammede fra sundtolden.

Problemet på længere sigt var, at stagnationen i lensindtægterne ikke modsvarede af en fastfrysning af udgifterne, tværtimod.

Stigningen i de offentlige udgifter må ses på baggrund af samfundets fremadskridende differentiering og specialisering, der betød, at opgaver, der enten ikke havde eksisteret tidligere eller også var løst lokalt, nu måtte overtages af centralstyret. Man kan i flæng nævne udbygningen af Universitetet, indretningen af det lærde skolevæsen, af et postvæsen mm.

Når der indtil Kalmarkrigen alligevel var balance på budgettet, skyldtes dette udover sundtolden først og fremmest den gunstige udenrigs- og sikkerhedspolitiske situation, der betød, at det militære forsvar i fredstid kunne indskrænkes til flåden og fæstningerne, mens man bortset fra de små garnisoner i fæstningerne ikke havde landmilitære styrker af betydning.

Kalmarkrigen medførte en fundamental ændring i disse forhold.

I sig selv indebar krigen næppe nogen overanstrengelse af rigets finansielle kræfter. Dertil varede den trods dyre hvervninger af udenlandske lejetropper for kort. Men selv om krigen for så vidt havde befæstet Danmark stormagtsposition i Nordeuropa, havde Christian IV ikke formået at knække den unge svenske stat, der havde udfordret det traditionelle danske dominium.

Tiden efter krigen var derfor kendetegnet af en stadig mere intens politisk spænding mellem de to magter, hvad der fik til følge, at Danmark i højere grad end tidligere måtte være indstillet på at betale for sin sikkerhed.

I 1614 tog man således det første skridt til at opstille stående nationale regimenter, der altid skulle være disponible, samtidig med at hvervninger af udenlandske krigsfolk i det følgende tiår blev langt hyppigere end før set i fredstid.

Alt dette kostede penge og problemet var, at lensindtægterne var utilstrækkelige til de nye behov. Den traditionelle udvej til at skaffe likvide midler, udskrivningen af ekstraordinære landeskatter, havde set både fra kongens og rigsrådets synspunkt visse problematiske sider.

For kongen var det betænkeligt, at skatterne skulle bevilges af rigsrådet, der før i krisesituationer havde beskåret kongens dispositionsret ved at knytte politiske betingelser til bevillingerne.

Rigsrådet på sin side måtte tage det forhold i agt, at landeskatterne betød en belastning af det adelige produktionsapparat og at en overdreven udskrivning af skatter kunne vende adelens utilfredshed mod rigsrådet, navnlig i betragtning af tidens meget ustabile landbrugskonjunkturer.

*

På denne baggrund var det naturligt, at toldpolitikken kom i centrum. Dels faldt tolden altid i rede penge og dels belastede den ikke ensidigt kongens egne undersåtter. Den toldrulle, der var udgået 10.4 1611 med henblik på at lette finansieringen af krigen mod Sverige blev opretholdt efter fredsslutningen og ved en regulering af satserne 1615 blev en del af provenuet indirekte båndlagt til finansieringen af den nye stående hær (11).

For at betale de hvervede krigsfolk blev der 1621 lagt en særlig importtold på en række udenlandske varer (12).

Endelig blev småtolden ved forordningen 3.2 1625 båndlagt til brug for grænsedeforsvaret mod Sverige (13).

Ved denne lejlighed betingede rigsrådet sig, at småtolden i stedet for som tidligere at blive leveret til rentekammeret nu skulle indbetales til de skånske rigsråder, der med titel af »krigskommissarier« alene skulle disponere over provenuet, naturligvis inden for rammerne af det fastsatte formål. »Kommissarietold« blev snart det gængse navn for småtolden.

Med disse forholdsregler var den centrale toldadministration i virkeligheden delt i to, idet den store told og accisen fortsat leveredes til rentekammeret, mens småtolden nu skulle forvaltes af et helt nyt forvaltningsorgan under rigsrådets kontrol.

Forordningen skabte i politisk henseende epoke, idet Christian IV her for første gang slog ind på den politik at tilkøbe sig bevillinger mod afståelse af politisk magt.

Det var dog ikke alene gennem konkrete forhøjelser af satserne, regeringen søgte at drive toldintraderne i vejret.

Af væsentlig betydning blev oprettelsen af særlige stillinger som toldvisitører, der fik ret til at ransage udenlandske skibe for gods, der søgtes unddraget klareringen. Samtidig kom visitørerne til at fungere som kontrollanter af de lokale tolderes effektivitet (14).

De nævnte toldpolitiske initiativer havde primært finansielt sigte, men regeringens toldpolitik var på ingen måde snæversynet fiskal.

Et meget vigtigt led i Christian IV's politiske bestræbelser var de forsøg på at styrke statens materielle ressourcer, der fandt udtryk i den såkaldt »merkantilistiske« erhvervspolitik.

Centralt i denne stod bestræbelserne på gennem oprettelsen af manufakturer at stimulere en hjemlig produktion af en række ellers dyre udenlandske importvarer og derigennem ophjælpe borgerskabet økonomisk.

En af de centrale styringsmekanismer, der blev taget i anvendelse, var netop toldpolitikken, der hermed for første gang fik et andet sigte end det rent fiskale. For det daglige arbejde på de enkelte toldsteder fik dette stor betydning.

Mens det tidligere havde været ret enkelt for tolderne at bestride deres embeder, idet de havde en toldrulle og den skulle de holde sig til, fik de nu en regn af forordninger og kongebreve i hovedet med diverse import- og eksportforbud, nedsatte satser for særligt privilegerede osv.

Med toldrullen af 3.2 1625, der udgik samtidig med at en række af de foregående års restriktioner afvikledes, lettedes overskueligheden noget, men til gengæld kom så krigen med en række nye pålæg, hvortil kom, at der nu skulle holdes rede både på kronens told og kommissariatetolden.

25.3 1627 udgik en forordning om forhøjelse af tolden på en række varer, hvoraf provenuet skulle bruges til Københavns befæstning, den såkaldte St. Annætold. Den skulle leveres i rentekammeret (15). Den var bevilget af rigsrådet for tre år, men forlængedes og blev opkrævet indtil enevældens indførelse.

1628 udgik der bestemmelse om, at al told og skat, der blev opkrævet med henblik på krigen, skulle leveres til en særlig generalkrigskommissær, der i øvrigt kontrolleredes af rigsrådet (16).

28.1 1631 kom en ny særlig told, den såkaldte bådsmandsvåningstold, en lastetold, der gik til opførelsen af Nyboder. Den skulle leveres til stiftlensmændene, der skulle viderebefordre pengene til bygningsskriveren ved Københavns slot (17).

Denne udvikling, der jo fandt sted inden for et relativt kort åremål, fik til følge, at tolderne dels kom til at oppebære større beløb end førhen og dels, at selve toldens administration blev væsentlig mere kompliceret end tidligere, især på grund af de mange nye kategorier af særlige toldpålæg,

der oven i købet skulle leveres til forskellige administrative organer.

Det er forståeligt, at nogle toldere kom til at begå fejltagelser. De stigende krav til toldernes administrative dygtighed nødvendiggjorde samtidig en skærpet kontrol med den lokale oppebørsel.

Det er på denne baggrund man skal se den regulering af toldadministrationen, der fandt udtryk i en række forordninger fra de første uger af 1632, hvoraf den vigtigste set fra en administrativ synsvinkel var ordnansen om toldens oppebørsel af 12. januar.

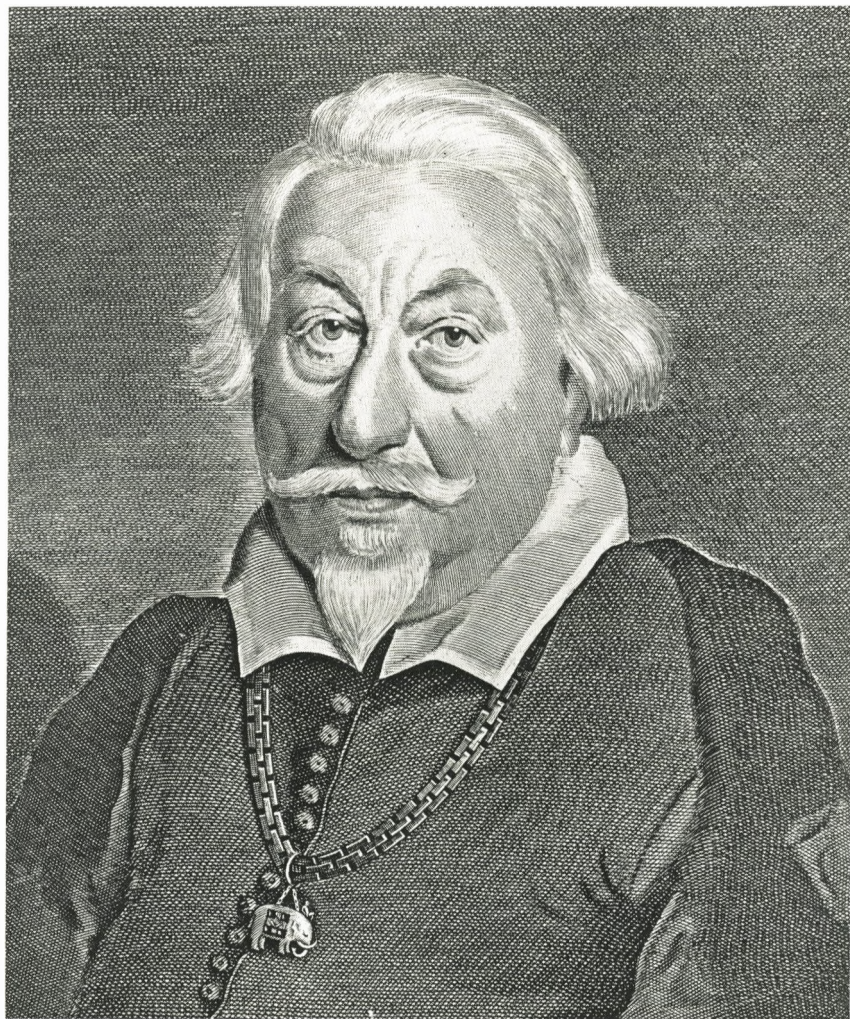
Ordinansens tilblivelse

Vor viden om de konkrete forhold ved ordinansens udarbejdelse er mangelfuld. Enkelte holdepunkter har vi dog.

Der er ingen tvivl om, at forholdene i Norge har spillet en betydelig rolle i regeringens overvejelser. Undersøgelser, regeringen lod iværksætte 1631, afslørede slendrian på toldstederne og systematiske bedragerier fra de udenlandske skipperes side, hvortil kom at beregningen af skibenes drægtighed var tilfældig (18).

En egenhændig betænkning af Frands Rantzau, der som københavnsk statholder havde overopsynet med rigets finansforvaltning herunder toldvæsenet, hører sikkert til i denne sammenhæng. Betænkningen er udateret, men da den omtaler St. Annætolden men ikke bådsmandsvåningstolden, vil man umiddelbart placere den mellem 25.3 1627 og 28.1 1631, formentlig sidst i perioden (19). Det kan dog være en tilfældighed, at bådsmandsvåningstolden ikke er nævnt.

I betænkningen fremhæves for det første nødvendigheden af en ensartet toldrulle. Her tænkes sandsynligvis på den norske trælast, hvor reglerne ikke var ensartede i modsætning til småtolden, der var reguleret 1625 og senere. Det er i denne sammenhæng væsentligt, at der samme dag som

Tage Thott (1580 - 1658), rigsråd fra 1624. Stikket er udført af Albert Haelwegh ca. 1656 - 57 efter maleri af Abraham Wuchters. - Thott var en af Christian IV's skarpeste modstandere inden for rigsrådet. Sammen med de øvrige skånske rigsråder administrerede han småtolden, der fra 1625 var båndlagt til brug for de skånske fæstninger. Denne praksis betød en alvorlig begrænsning af kongens finansielle og militære dispositionsret.

ordinansen udgik en forordning om nye kriterier for beregningen af skibenes drægtighed og en ny rulle for den store told i Norge (20).

De øvrige hovedpunkter, der går igen i selve ordinansen, er dels det betimelige i kontrol af oppebørslen ved ansættelse af en tolderen sideordnet »contrarouleur« ved de større toldsteder samt at tolderne skulle sættes på fast løn.

Det er ikke klart om Rantzaus betænkning er led i et egentlig kommissionsarbejde eller afgivet qua hans stilling som finansforvaltningens chef, men de indgående undersøgelser, regeringen lod foranstaltet i Norge, afspejler i al fald omhyggelige overvejelser.

Selve teksten er konciperet i Danske kancelli, der normalt var eneste ekspeditions-kontor, og er forsynet med rettelser og tilføjelser af kansler Christian Friis, der som øverste ansvarlige i kancelliet har skullet godkende formuleringerne, og som i kraft af sin store administrative erfaring må antages at have haft væsentlig indflydelse på regeringens håndtering af toldspørgsmålet.

Rigsrådet nævnes ikke i ordinansen, hvad der for så vidt heller ikke var nødvendigt, idet den var rent administrativ og intet indeholdt om nye toldpålæg, hvortil rådets samtykke normalt indhentes.

Rådet har dog muligvis godkendt ordinansen, idet der netop på det tidspunkt, hvor den udgik, afholdtes et partielt råds-møde i København med deltagelse af de sjællandske og skånske rigsråder. Og det er naturligt, om de skånske rigsråder Tage Thott og Anders Bille, der som krigskommissarier var ansvarlige for småtolden måtte anses for særligt sagkyndige, har anerkendt den endelige udformning.

Ordinansens indhold

En begrundelse for ordinansen gives i den kortfattede indledning, hvor det fastslås, at trods de mange nødvendige toldpålæg

især til rigets forsvar »saa forfaris dog, at utilbørligen dermed paa de fledste toldsteder omgaaes«.

Tolden var derfor ikke tilstrækkelig til de nævnte uomgængelige udgifter, hvorfor det desværre havde været nødvendigt at besvære undersåtterne med ekstraordinære skatter og pålæg. Med andre ord fandt centralstyret ikke oppebørslen effektiv nok.

Det kan da også konstateres, at en række toldere var i restance og så sent som 9.12 det foregående år havde kancelliet rykket flere særligt sendrægtige toldere (21).

En række bestemmelser indebar en skærpelse af centralstyrets tilsyn med tolderne.

Art. 1 fastslår, at der ved de større toldsteder skulle være en tolder og en toldskriver, mens det fremgår af art. 17, at der ved de mindre toldsteder blot skulle være en tolder.

I art. 1 fastslås det videre, at både toldere og toldskrivere skulle udnævnes af statholderen i København. Entydig var ordinansen dog ikke på dette punkt, idet art. 2 bestemte, at toldere i tilfælde af »utroskab«, uflid eller udygtighed« kunne afskediges af både statholderen og de skånske kommissarier, hvorefter både statholder og kommissarier tillægges ret til at udnævne nye i de afskedigedes sted. I praksis blev adskillige toldere da også udnævnt af kommissarierne.

Meningen er dog tydelig nok. Alle told-officerer (toldere og toldskrivere) skulle udnævnes af centralstyret, og kommissarierne repræsenterede i denne sammenhæng lige så vel som statholderen centralstyret. Hvad man derimod ville til livs var, at byfogder, der ofte udnævntes af lensmændene, fungerede som toldere.

Sikkert har man også haft de særlige norske forhold for øje, hvor tolderne i mange tilfælde indsattes direkte af lensmændene og i nogle tilfælde endog af lensmandens foged.

Christian Friis (1581 - 1639), kongens kansler fra 1616. Oliemaleri på Frederiksborg, muligvis af Peter Isaacz. - Som centraladministrationens chef skulle han godkende den endelige udformning af toldordinansen 1632, og der er næppe tvivl om, at han i kraft af sin erfaring og indsigt har medvirket aktivt ved dens udarbejdelse.

Regeringens hensigt fremgår af et missive til Frands Rantzau 25.1 s.å. om at opsigse alle fogder, der tillige er toldere, forvaltningen af »tolderiet« og forordne »bekvemme« personer til toldere (22).

Alle toldere skulle således bringes under centralstyrets direkte kontrol. Lensmændene fik dog bemyndigelse til, hvis en tolder blev syg eller på anden måde fik forfald, at forordne en midlertidig afløser.

I praksis kom adskillige bygfogder til at fortsætte som toldere i de mindre danske købstæder, hvor oppebørslen var relativ ubetydelig. Således fik bygfogden i Vejle 9.1 1634 lov til som sin forgænger tillige at være tolder (23).

Ordinansen tilsigtede således helt at eliminere lensmændenes indflydelse på udnævnelsen af toldembedsmænd. Derimod fik de som centralstyrets lokale repræsentanter en vigtig rolle som kontrollanter af toldofficerernes embedsførelse.

Toldernes og toldskrivernes bøger skulle således autoriseres af lensmanden (art. 1) og som toldvisitørerne havde lensmændene ret til på et hvilket som helst tidspunkt at kontrollere toldbøgerne (art. 11). Forefandt der ved sådanne lejligheder uregelmæssigheder, skulle lensmanden straks underrette statholderen i København og midlertidigt forordne en anden tolder.

Ligeledes skulle lensmanden eller hans fuldmægtig være til stede, når toldkisten to gange om året (1.5. og 11.11.) åbnedes, opgøre indkomsten for alle kategorier af told, konferere resultatet med toldernes bogholderi og fremsende pengene til de »forordnede« steder, dvs. øksnetold, St. Annætold og accisse til rentekammeret, småtold til de skånske kommissarier og bådsmandsvåningstold til bygningsskriveren ved Københavns slot.

For de penge som udtoges, skulle lensmanden give tolderne kvittans, som denne skulle indføre i sit regnskab, der årligt skulle klareres i rentekammeret.

Revisionen i rentekammeret omfattede alle typer told, også kommissarietold og bådsmandsvåningstold, hvor pengene blev oppebåret af organer uden for rentekammeret. I alt reviderede rentekammeret årligt ca. 360 told-, byfoged- og sismesterregnskaber fra alle rigets dele.

For at sikre at toldkisterne kun kunne åbnes i lensmandens overværelse var kisterne forsynede med tre låse, hvor tolderen havde nøglen til den første, toldskriveren til den anden og lensmanden til den sidste (art. 7).

Der var strenge straffe for ulovligt at opbryde kisterne. 1634 lod tolderen og toldskriveren i Ystad en smed opbryde toldkisten, hvad der fik til følge, at de to toldembedsmænd landsforvist, mens smeden dømtes til at gå i jern på Bremerholm, hvad der dog også ændredes til landsforvisning (24).

For at indskærpe tolderne deres forpligtelser overfor øvrigheden skulle de aflægge ed til den københavnske statholder (hvis de var forordnet af ham), i hvilken de svor kongen troskab og lovede at udføre deres bestilling efter ordinansens indhold.

Eden, hvis ordlyd meddeles i et tillæg til ordinansen, skulle desuden sværges for lensmanden i det len, hvor toldstedet var beliggende.

Andre bestemmelser tog sigte på at give klare og entydige regler for toldklareringen, de rent praktiske sider ved oppebørslen samt hvorledes tolderne skulle forholde sig i tilfælde af forsøg på toldsvig og overfor forbrudt gods. Regeringen var udmærket klar over den tvivl, konkrete tilfælde på toldstederne kunne give anledning til og hvad dette kunne medføre af problemer.

I art. 12, der beskæftiger sig med forbrudt gods, indskærpes det tolderne »at alle steds den moderation med hver nations skipper og folk holdis efter, som den danske og norske nation vederfaris efter rættent«.

Christian IV (1577 - 1648), konge 1588. Oliemaleri på Frederiksborg, udført ca. 1630 af ukendt kunstner. Portrættet viser således kongens udseende omtrent på det tidspunkt, hvor ordinansen udgik.

Til grund lå bl.a. det synspunkt, at vilkårlighed på danske toldsteder kunne få konsekvenser for danske undersåtters virksomhed i udlandet.

For at hindre vilkårlighed bestemtes det, at der skulle tages dom over alle konfiskationer, hvad der skulle ske så hurtigt som muligt for ikke at sinke skipperen unødigt.

Dommene afsagdes af rådstueretten og kunne appelleres, men i så fald ville der jo naturligvis gå nogen tid.

Regeringen måtte naturligvis også tænke på toldernes sikkerhed, da disse qua deres embede let blev udsat for fysisk overlast.

I art. 15 fastsættes således bøder på 2 × 10 mark eller evt. pryglestraf til den, der overfusede toldofficerer med ukvemsord, mens korporlige overfald straffedes som andre overfald på øvrighedspersoner efter »sagens lejlighed«, altså som ordinær straffesag.

For toldofficerernes bogføring blev der givet ret så detaljerede direktiver.

Når tolderen og toldskriveren skulle føre hver sin bog med forbud mod at konferere dem indbyrdes (art. 1), var dette udtryk for centralstyrets ønske om dobbeltkontrol. Hvordan et sådant forbud i praksis er blevet efterlevet, kan der kun gisnes om.

Ønsket om dobbeltkontrol lå ligeledes bag kravet om, at alle toldsedler skulle indføres i både tolderens og toldskriverens bøger.

På de enkelte toldsedler skulle beløbet for hver slags told af den pågældende ladning anføres særskilt in specie, mens det samlede beløb skulle bogstaveres og ikke skrives med cifre. På samme måde skulle de indføres i toldbøgerne. Også i regnskaberne skulle summerne bogstaveres (art. 8-10).

Endelig beskæftigede artikel 5 sig med konkrete daglige forhold i tjenesten.

Tolderen skulle være på toldboden i god tid både om morgenen og om eftermiddagen og være der så længe, der var noget at

forrette (25). Drikkelag og brændevin måtte ikke tilstedes på toldstedet.

Lønningen (art. 2) fastsattes hvad angik kronens told som tidligere efter »toldens lejlighed«, mens toldofficererne af kommissarietolden blev tillagt 3 % af oppebørslen.

For toldsedler skulle hvert udenlandsk skib betale 1 ort (= ¼ rdr), mens indenlandske skulle betale det halve. Små skuder skulle betale mindre.

Af disse toldseddelpenge fik tolderne en tredjedel, mens toldskriveren skulle have resten til sig og en dreng.

Principielt var det ikke tilladt tolderne at have borgerlig næring, specielt var handelsvirksomhed forbudt (26). Til gengæld skulle de være fri for borgerlig tyngde, dvs. fritagelse for ordinære skatter og indkvartering (art. 2).

Handelsforbudet blev der dog i nogle tilfælde dispenseret for, og specielt var det ikke ualmindeligt at toldere havde vinkælderbevilling.

Dette var baggrunden for, at regeringen i art. 4 følte sig foranlediget til at indskærpe, at det var forbudt både toldofficerer og andre at købe og sælge toldpligtigt gods, før det var fortoldet og bragt ud af toldhuset.

*

Ordinansen og udviklingen af toldetaten

For at sammenfatte:

Ordinansen gav klarere direktiver end tidligere set for toldens klarering og oppebørsel, for regnskabsførelsen samt for almindelig forhold i tjenesten.

Kolding ca. 1580. Stik efter Braunius og Hogenbergs Theatrum Urbium. - Kolding var i slutningen af det 16. århundrede og begyndelsen af det 17. sammen med Ribe det vigtigste toldsted i Danmark, især fordi byen lå naturligt for stuedrifterne mod syd.

Den indebar en skærpelse af centralstyrets kontrol med de enkelte toldere og — hvad der især havde betydning for norske forhold — den betød en principiel udskillelse af toldoppebørslen fra lensforvaltningen.

Den centrale kontrol udøvedes formelt af statholderen i København og af de skånske kommissarier. Det blev dog rentekammeret, der som revisionsdepartement i praksis kom til at udøve den reelle kontrol.

Ordinansen gjorde således tolderne til funktionærer i et centralt styret forvaltningsapparat, og den forudsatte en stab af loyale og kompetente toldembedsmænd.

Vigtige forudsætninger for udviklingen af en selvstændig toldetat er derfor knyttet til ordinansen.

Et selvstændigt departement inden for den centrale finansstyrelse var der dog langt fra tale om, og skridt i denne retning blev først taget med oprettelsen af først embederne som generaltoldforvalter for Norge 1649 og for Danmark 1651 (27).

Først med enevælden blev det muligt at gennemføre en konsekvent centralisering, idet den gamle skelnen mellem kronens told og kommissariatetold ophævedes. Rentekammeret blev formelt eneste oppebørselsorgan og alt vedrørende toldadministrationen blev overdraget den ene rentemester som særligt ressort.

Selv om en konsekvent centralisering først var en realitet en menneskealder senere, var ordinansen et vigtigt led i bureaukratiseringsprocessen. Inden for andre administrationsområder møder vi en tilsvarende udvikling.

Som eksempel kan nævnes den regulering af de norske fogders forhold, der fandt sted 1634 og følgende år. Fogderne havde indtil da på lensmandens vegne oppebåret skatter og afgifter af bondebefolkningen. Hidtil var de udnævnt af lensmændene, som aflønnede dem ret vilkårligt, og kun overfor disse var de ansvarlige.

En række klager over fogdernes virksomhed, der bl.a. gik ud på vilkårlighed og udsugning af bondebefolkningen førte til nedsættelsen af en kommission.

Kommissionen ankede især over, at fogderne misbrugte deres stilling ved at drive udlånsvirksomhed og handel med penge, der stammede fra deres oppebørsel, på ofte ublu vilkår. Fogdernes handelsvirksomhed blev derfor forbudt og regeringen satte dem desuden på fast løn (28).

På samme måde som tolderne blev de funktionærer i et centralt styret forvaltningsorgan, der var et led i nedbrydningen af den territorielt inddelte lensadministration. Reguleringen af såvel tolderes som fogders forhold var udtryk for en styrkelse af centralmagtens kompetence på de lokale magthaveres bekostning og peger frem mod enevældens centraliserede bureaukrati.

Toldindtægternes udvikling efter Ordinansen

Som anført var den officielle begrundelse for ordinansen en påstået ineffektivitet på mange toldsteder. Om ordinansen i sig selv havde nogen fiskal effekt kan dog næppe afgøres.

Ganske vist steg toldintraderne netop fra 1632 på en nærmest dramatisk måde, hvad nogle få eksempler vil vise. 1631/32 modtog rentekammeret i norsk trælattold 11.500 dr., men året efter ikke mindre end 56.600 dr., og 1642/43 var provenuet steget til ikke mindre end 149.700 dr. (29).

Tilsvarende var provenuet af småtolden af både Danmark og Norge i 1631/32 57.200 dr., hvoraf 17.500 stammede fra norske toldsteder, men året efter modtog de skånske kommissarier 82.800 dr., heraf 27.400 fra Norge (30).

Så voldsomme stigninger kan naturligvis ikke alene forklares med en effektivisering af oppebørslen og heller ikke nye toldruller i 1632 er tilstrækkelig forklaring. Derimod

kan der være grund til at hæfte sig ved det ovenfor nævnte kgl. åbne brev, 12.1 1632, samme dag som ordinansen.

I dette meddeltes helt nye kriterier for beregningen af skibenes drægtighed. Den norske historiker Johan Schreiner har meddelt nogle talende eksempler på betydningen heraf; kom en skude der hidtil havde erlagt 32 dr. for en bestemt ladning nu til at betale ikke mindre end 187 dr. (31).

Den fortsatte stigning i de norske toldindtægter skal dog ikke alene ses på baggrund af administrative forholdsregler. Den afspejlede også en stigende tømmerproduktion fra 1630-ernes slutning, bl.a. fordi Vesteuropa og især Nederlandene importerede mere norsk træ end tidligere som følge af produktionstilbagegangen i det krigshærgede Mellemeuropa.

Tilsvarende begunstigede krigsforholdene også den danske eksport af korn og stude.

*

Udviklingen indebar, at toldindtægterne i løbet af 1630-erne blev kronens vigtigste ordinære indkomst, og 1642/43 udgjorde tolden 71 % af rentekammerets indkomst (31).

Derimod medførte de forøgede toldindkomster ingen reduktion i skatteudskrivningen, selvom de mange ekstraskatter i 1632-ordinansens indledning postuleredes at være en følge af en ineffektiv toldoppebørsel.

Tværtimod eskalerede også udskrivningen af ekstraskatter i 1630-erne som følge af den tiltagende finansnød. Den finansielle krise forårsagede desuden, at de erhvervspolitiske hensyn, der kendetegnede toldrullen af 3.2.1625, helt trådte i baggrunden.

Først med toldrullen af 13.8 1651 skete en delvis tilbagevenden til de merkantilistiske principper fra 1620-erne og til forsøgene på at styre udenrigsøkonomien og erhvervsudviklingen gennem en differentieret toldpolitik.

Noter

- 1) Aarsberetninger fra Geheimearchivet II, 1856-60 s. 6.
- 2) Jfr. nedenfor s. 7.
- 3) Sechers forord, IV nr. 60.
- 4) Kanc. Brevb. 1566 29/1 og 1566 4/5.
- 5) Sechers forord, III nr. 343 og IV nr. 60.
- 6) Jfr. bestallingen for Hans Sørensen som tolder i Ålborg 1623 23/4 (Kanc. Brevb.).
- 7) Jfr. lensbrevet for Oluf Parsberg på Tronhjemgårds len 1628 29/10 (Nor-se Rigs-Registranter VI s. 76).
- 8) Jfr. bestallingen for tolderen i Assens 1617 30/4.
- 9) Jfr. bestallingerne for Hans Sørensen i Ålborg 1623 23/4, for tolderen i

- Malmø 1630 24/1 og for tolderen i Kristianopel 1617 30/4 (Kanc. Brevb.).
- 10) Overslag over rigets indtægt og udgift 1608. (Medd. fra Rentekammerarchivet 1872). Opstillingen er lidt anderledes end normalt, idet de norske toldindtægter, der i overslaget er iberegnet de norske lensindtægter, er fratrasket disse og overført til kontoen »told«. Den norske told udgjorde dog kun 8500 dr.
- 11) Sechers forordn. III nr. 415. Indirekte fordi toldforhøjelserne skulle kompensere det landgildetab, kronen led ved udlæg af bøndergårde til underhold af officerer.

- 12) Erslev, Aktstykker og oplysninger til rigsrådets og stændermødernes historie i Kristian IV's tid I, 1883-85 s. 316.
- 13) Sechers forordn. IV nr. 140.
- 14) Norske Rigsregistrarer 1617 3/8 og Kanc. Brevb. 1618 29/3.
- 15) Sechers forordn. IV nr. 208.
- 16) Sechers forordn. IV nr. 279. Jfr. Erslev, Aktstykker og oplysninger til rigsrådets og stændermødernes historie i Kristian IV's tid II, 1887-88 s. 125.
- 17) Sechers forordn. IV nr. 383.
- 18) Johan Schreiner: Nederland og Norge 1625-50. Trelastutførsel og handelspolitik. Oslo 1933 s. 60.
- 19) RA. Da. Kanc. B 164 V.1 Told- og accisevæsen. Betænkningen er første gang omtalt af toldinspektør Kaj Nielsen i *Toldetatens* jubilæumsnummer jan. 1982 s. 162 ff.
- 20) Sechers forordn. IV nr. 564
- 21) Miss. til kommissarierne i Skåne 1631 9/12 samt miss. til Frederik Urne og Henning Valkendorf samme dag. (Kanc. Brevb.).
- 22) Miss. til Frands Rantzau 1632 25/1 (Kanc. Brevb.).
- 23) Åb. brev 1634 9/1 (Kanc. Brevb.).
- 24) Kanc. Brevb. 1634 15/1, 29/5 og 12/7.
- 25) Dette præciseres ikke nærmere, men i toldordinansen af 14/5 1651 fastsattes det, at tolderne om sommeren skulle være på toldstedet fra kl. 7 til 10 om morgenen og fra 1 til 5 om eftermiddagen. Om vinteren derimod kun fra 8 til 10 om morgenen og 1 til 4 slet. (Sechers forordn. VI nr. 18).
- 26) Norske Rigs-Registrarer 1619 19/1.
- 27) Norske Rigs-Registrarer IX 1649 24/7 og Sechers forordn. VI nr. 18.
- 28) Den norske fogedinstitution er indgående behandlet af Rolf Fladby i disputatsen *Fra lensmannstjener til kongelig Majestæts foged*. Oslo 1963.
- 29) R.A. Rentemesterregnskabet 1631/32, 1632/33 og 1642/43. Udgift. Tallene fremgår for de to første regnskabsårs vedkommende ikke umiddelbart, idet poster med indbetaling af norsk told er opført dels under kontoen »told« og dels under de norske lensindtægter. 1642/43 er alle poster opført på kontoen »told«.
- 30) R.A. Militære Regnskaber IIIc 4 c. Skånske krigskommissærers regnskaber 1629-43.
- 31) Johan Schreiner: op.cit. S. 61 ff.
- 32) Dette til trods for at både sundtold, kommissariatetold og bådsmandsvåningstold blev oppebåret af administrationsorganer uden for rentekammeret.

Hvorfor kom der en ændring i den danske toldlovgivning i 1797

AF HANS CHR. JOHANSEN

Den reform, der blev foretaget i det danske fortoldningssystem med den store toldforordning af 1. februar 1797, er med rette blevet betegnet som meget betydningsfuld. Det skyldes først og fremmest, at den indførte en organisation og en fortoldningsform, der med kun få modifikationer fik lov til at stå uændret længere end måske nogen anden dansk toldlovgivning.

Derimod har der været noget større uenighed om, hvilke økonomisk-ideologiske principper reformen repræsenterer. Opfattelserne spænder vidt.

Således mener en af de historikere, der tidligst beskrev forarbejderne til loven og dens endelige udformning, nemlig Jul. Schovelin, at den var et klart udtryk for indførelsen af en af liberalismens kongstanker, frihandelen, i Danmark. I Schovelins noget kunstige stil hedder det:

»Med Mallings danske Tunge taler den livagtige Adam Smith til os i Toldlovs-Forestillingens kærnefulde Tankegang. Eller det er dog hans Lære, der tolkes saa af velvundne Tilhængere. Afgæret og afklaret iskænkes os Frihandels-Theoriens tunge, stærke Vin i det danske Sprogs sølvdrevene, matblanke Bæger. Denne Gang tager Ingen fejl af Drikkens Smag og Farve, Renhed og Fylde, Ild og Styrke, ublandet og uplumret som den er. Alle Kendetegnene paa den gode Aargang, den rette Vækst, den modne Drue - alle er de der. Det er først og sidst Omsætningsfrihedens mægtige Naturkrav. For Handelens frie Rørelse bør i Grunden alle andre Hensyn vige. Den ubetingede Fri-

handel med Alverden er Maalet og Idealet, det billige Forbrug, som derved naturligt skaffes, Samfundets økonomiske Frelse« (1).

Heroverfor kan stilles en af de seneste større behandlinger af toldloven. Aage Rasch finder, at »helhedsindtrykket af forordningen er ikke, at den er skabt af teorier, men bygget op af erfaringer og besindige mænd, der vel kendte idéerne, men var endnu mere fortrolige med realiteterne for Danmarks erhverv og statsstyre« (2). Det antages dog, at tre af forordningens fædre »Malling, Reventlow og Zoëga var teoretisk overbeviste om frihandelens principper« (3).

Der synes også at være nogle divergencer i opfattelsen af, hvorfor toldforordningen netop gennemførtes i 1797 og hverken før eller senere.

De første spirer til reformen kan findes midt i 1780'erne. Når der gik omkring 12 år, inden reformen fik lovkraft, skyldes det så langsomhed i bureaukratiet, usikkerhed omkring principperne, ønsket om at gå gradvist til værks og gennemføre nogle mindre ændringer forud for hovedreformen, eller kan der tænkes en fjerde eller femte forklaring?

På baggrund af denne uenighed kan det være på sin plads at undersøge reformens oprindelse på ny og i det følgende skal der derfor peges på nogle af de forhold, der kan have haft ideologisk og kronologisk indflydelse på toldforordningens indhold og datering.

Økonomisk ideologi

Når man skal vurdere den økonomisk-teoretiske baggrund for toldreformen, er det naturligt at tage sit udgangspunkt i det nye styre, der kom til magten i 1784.

Ikke fordi denne kreds af mænd nødvendigvis behøver at have haft andre ideer end dem, de afløste, men fordi hovedaktørerne var de samme som dem, der traf afgørelse om alle større økonomisk-politiske forhold i det danske monarki i den følgende snes år og herunder også om udformningen af den nye toldforordning.

Magtskiftet i 1784 indtraf på et tidspunkt, hvor monarkiets byerhverv var hårdt ramt af en almindelig lavkonjunktur, der fulgte efter afslutningen af den amerikanske uafhængighedskrig, og krisen berørte desuden statsfinanserne på grund af, at staten direkte havde ydet støtte til at gøre det muligt for erhvervene at udnytte landets neutralitet under krigshøjkonjunkturen.

Grundtankerne i den anti-krisepolitik, som det nye styre ønskede at føre, kan blandt andet findes i en omfattende finansplan fra 1785 (4). Programpunkterne var

- 1) en forøgelse af den indenlandske produktion,
- 2) en formindsket seddelcirkulation og
- 3) en gradvis afbetaling på statsgælden.

Set ud fra en mere moderne teori forekommer et sådant program vanskeligt at realisere. Den formindskede likviditet og en skattefinansieret afbetaling på statsgælden synes at umuliggøre en samtidig produktionsudvidelse, men man synes i samtiden at have forventet, at produktionsforøgelsen ville forbedre betalingsbalancen og skaffe ædelmetal til veje, der kunne øge likviditeten - erstatte de inddragne sedler - og muliggøre afbetaling på udenlandsk statsgæld, og at en selektiv kreditpolitik kunne give en særligt stærk produktionsudvidelse.

Foranstaltninger som hjælp til produktionsudvidelse og selektiv kreditpolitik er klart i modstrid med den liberalistiske ideologi, men i langt højere grad i overensstemmelse med senmerkantilismens tankegang, således som den f.eks. kan findes hos en af tidens mest betydningsfulde økonomer, skotten James Steuart.

Og det blev ikke blot ved tankerne i finansplanen fra 1785, men etableringen af selvstændige låneinstitutioner for erhvervslivet kom kort efter.

Mest kendt er nok »Credit-Kassen«, der skulle »understøtte Forbedringer i Landbrugs og Berg-Drifts Sager, denne egentlige Produktions-Kilde«, og som fik stor betydning for fremskaffelsen af den kapital, der blev nødvendig for at gennemføre landbrugets udskiftning og overgangen fra fæste til selveje. Den begyndte sin virksomhed i 1787.

Långivning til industrien skete gennem en i 1786 oprettet manufakturfond. Begge institutioner gav lån på langt gunstigere vilkår med hensyn til rente og afdragstid, end det ellers var muligt at få - atter et forhold, der er en klar afvigelse fra liberalistisk ideologi.

Det blev også ønsket om at fremme industrien, der indirekte gav anledning til, at man gav sig til at undersøge toldlovgivningens virkning.

I en finanskollegieforestilling i 1787 med titlen »Om Financernes Tilstand ved Udgangen af 1786« (5) siges det, at den hidtidige beskyttelseslovgivning med meget høje toldsatser og indførselsforbud for ca. 150 varer kun i ringe grad havde nået sit mål, da den »ikkun tiene til at befordre Contrabande Handelen og derimod besvære og nedtrykke Landets egen Handel og Næring«.

Når dette var tilfældet, ville man - uden at formindskede beskyttelseseffekten - med fordel kunne nedsætte toldsatserne og for-

Vi Christian den Syvende, af Guds Naade, Konge til Danmark og Norge, de Bænders og Bøffers, Hertug udi Slesvig Holsteen, Stormarn, Syömarcken og Eldenhorg *giora allen vitterligh.*

modentlig få et øget toldprovenu som resultat. Det sidste punkt var ikke uden vægt, da et af formålene med forestillingen var at skaffe bedre balance på statsbudgettet.

Som en ulempe ved det eksisterende beskyttelsessystem fremhæves også, at det øger priserne på nødvendighedsvarer og derfor presser lønnen op, hvilket dog må være et tegn på, at beskyttelsespolitikken i nogen grad var lykkedes.

Der er ikke i forestillingen vidnesbyrd om, at kollegiet mener, at en friere handel vil være tilrådelig, fordi der så vil ske en automatisk tilpasning af beskæftigelsesforholdene til en ny konkurrencesituation, således som det måtte have været naturligt at argumentere, hvis det var en Adam Smithsk ideologi, man ville kæmpe for at få indført.

Budskabet er i stedet klart nok. Staten bør hjælpe produktionen, men da det ikke kan ske gennem toldlovgivningen, som man ikke kan få overholdt, må man søge andre veje - og kan de samtidig give større statsindtægter ved toldsatser, der er konkurrencedygtige med smuglernes risikotilæg, kan man slå to fluer med et smæk.

Finanskollegiet slutter imidlertid med at fastslå, at man ikke alene tør tilråde en så betydningsfuld ændring i toldlovgivningen. Det foreslås derfor, at der nedsættes en særlig kommission, der skulle undersøge virkningerne af en reform og desuden medvirke til at befordre den almindelige ekspansionspolitik ved at forsøge at fjerne de årsager, der virkede hindrende på beskæftigelse og økonomisk vækst og undersøge om opmuntringer og understøttelse til erhvervslivet var blevet anvendt på de steder, hvor det medførte de største fordele for landet.

Kommissionen - kaldet den ekstraordinære finanskommission - blev nedsat ved kongelig resolution af 2. maj 1787 og fik som medlemmer ledende personligheder fra de berørte kollegier blandt andet finansministeren Ernst Schimmelmann og brødrene Reventlow.

Specielt med hensyn til toldsatserne skulle kommissionen ifølge dens kommissorium se på følgende:

»Hvilke fremmede Industriprodukter fornemmelig ere skikkede til Transithandelen og om saadanne Produkter konkurrere med nogen indenlandsk Industri,

som maatte være vigtigere end de Fordele, som ere en Følge af en større Handels- og Oplagsfrihed med fremmede Vindskibligheds-Varer, saavel i Almindelighed som og i Særdeleshed i Henseende til saadanne Varer«

og »Hvilke de fremmede Industriprodukter ere, hvis Indførsel nu er belagt med høy Told eller til deels aldeles forbudne, og som ere blevne Contrabandens Hovedgreene i Hovedstaden saavelsom i Provinserne, og om saadanne Industriprodukters Indførsel imod en modereret Told ikke med Hensigt til de indenlandske Fabriker selv kunde overlades eet eller andet Institut under visse Indskrænkninger, eller og om med Tiiden ikke kunde antages eet paa en almindelig Regel grundet System, hvorefter saadanne fremmede Industriprodukters Indførsel kunde bestaae med den mueligste og nyttigste Nationalindustrie« (6).

Industrien må altså ikke ofres. Produktion skal holdes i gang, og man forventer ikke, at det sker af sig selv.

Kommissionens forhandlinger kendes kun fra det første års arbejde (7), og da omtales så godt som ikke problemer vedrørende industrivaretolde.

I stedet beskæftigede man sig med lovgivning, der kunne give mere stabile levnedsmiddelforsyninger og -priser blandt andet med henblik på at påvirke arbejdslønnen i retning af større international konkurrencedygtighed.

Først næsten ti år efter nedsættelsen, nemlig den 19. maj 1796 foreligger der en omfattende forestilling om et nyt toldsystem fra kommissionens hånd (8).

Det egentlige arbejde med toldlovgivningen er muligvis kommet i gang omkring 1794, idet kommercekollegiet da udarbejdede en meget omfattende betænkning om industribeskyttelse og industriunderstøttelse, hvis argumenter er en videreførelse af tankegangen fra 1785-87 og genfindes i kommissionsforestillingen af 1796 (9).

Kommercekollegiet ser visse fordele ved frihandel, men mener, at en fuldstændig frihandel vil give en ganske umulig konkurrencesituation for den danske industri over for de ældre industrilandes.

Som hovedprincip foreslår kollegiet derfor toldfrihed for råvarer, og moderate toldsatser for færdigvarer, så man ikke fristede smuglerne til at omgå toldvæsenet. Hvis den opnåede beskyttelse ikke var tilstrækkelig, måtte man hjælpe de industridrivende med produktions- og eksportpræmier, ligesom der kunne blive tale om tilskud til grundlæggelse af ny industri.

Det fremgår således klart af betænkningen, at man ikke ville tillade fri konkurrence i liberalistisk ånd, og at man gennem subsidier ønskede at dirigere erhvervsudviklingen.

Finanskommissionens forestilling fra maj 1796, som er Jul. Schovelins hovedkilde fra dommen i citatet ovenfor, indledes ganske vist med en art liberalistisk dom, om at det danske handelssystem har været meget tvungent, og at handelen derfor »vanskeligen kunde trives til den Grad, som Statens herlige Beliggenhed for Handel og Søfart gjør mulig«, men så gentages ellers de sædvanlige argumenter mod frihandel, og om smugleriet hedder det:

»Det er en Sandhed, som alle Staters Historie beviser, at naar og hvor Forbud gives imod Vare, som Nødvendighed og Mode gjøre gangbare, og ikke fremvirkes i Landet selv i fornøden Mængde eller til sådan Priis, at de concurrere med fremmede Vare af samme Slags, da smugles disse Vare ind og holdes ikke ude, end ei fra Landstaterne selv, hvor Indførselen skeer paa Axel og altsaa desmere kan beabages.

I Søestater kan denne Indsmugling end mindre forekomme, i den danske Stat endnu allermindst, da Danmark bestaar af Øer og Norge har 300 Miles Søekyst.

Det er vitterligt, at hverken strængt Opsyn eller Livs- og Æresstraffe har kunnet hæmme Smugleri i andre Stater, og

meer end et halvt Seculums Erfaringer have gotgiort, at Opsigt og strænge Straffe heller ikke have kunnet hæmme det her«.

Konklusionen er derfor klar:

»Naar Love imod Contrabande og for høie Told-Afgifter ikke kunne overholdes, da har deres Indførelse og Vedblivelse betydelige og mislige Følger, tvertimod de Øyemed til hvilke de ere givne«.

Følger man i stedet kommercekollegiets forslag om moderate beskyttelsestoldsatser og understøttelser til industrien, vil man få et system, der kan fungere.

Endelig undersøger forestillingen virkningen af det nye system på statsfinanserne. Man forventer naturligt nok større toldindtægter, når forbud og prohibitive toldsatser afløses af en mere moderat beskyttelse, men om de kan finansiere de øgede statsudgifter til industriens subsidier, tør man ikke udtale sig om.

I den videre behandling af finanskommissionens indstilling skete der hovedsagelig kun tekniske ændringer, og den nye toldforordning kunne derefter udstedes - dateret den 1. februar 1797.

Skal man på grundlag af den ovenstående gennemgang af de vigtigste af de dokumenter, der udgjorde grundlaget for toldforordningen, vurdere, hvilken ideologi der ligger bag, må det afvises, at der er tale om et liberalistisk gennembrud i dansk toldlovgivning.

Skulle man have fulgt Adam Smiths tankegang måtte man ikke blot have forventet endnu lavere toldsatser, men også toldsatser, der udelukkende skulle tjene fiskale formål (10).

Adam Smith udtaler sig direkte imod argumentationen, at man under aftrapning af toldbeskyttelse skulle give midlertidig hjælp til hidtil beskyttede erhverv, idet han finder, at det kun vil forsinke omstillingen til mere produktiv etablerede erhverv (11).

Endelig er tanken om omlægning fra en

tvivlsom beskyttelse til subsidiering naturligvis i klar modstrid med liberalistisk tankegang.

Det er langt mere naturligt at opfatte lovændringen som en fortsættelse af den interventionistiske politik, som kendetegner senmerkantilismen i Danmark.

Da man ikke kunne opnå industriens vækst ved hjælp af forbud på grund af smugleriet, tog man konsekvensen og skabte et nyt system, som stadig krævede intervention i de frie markedskræfter, men som man håbede på, ville være mere effektivt til at fremme beskæftigelse og økonomisk vækst.

Hvorfor kom ændringen i 1797?

Såfremt der som ovenfor nævnt er kontinuitet i tankegangen fra 1785 til 1797, og såfremt grundtankerne med hensyn til hvorledes det nye system skulle se ud, allerede var klare ved den ekstraordinære finanskommissions nedsættelse i 1787, hvorfor skulle der så gå tolv år, inden reformen kunne føres ud i livet?

Det skyldes næppe almindelig bureaukratisk sendrægtighed. Andre samtidige nedsatte kommissioner kunne gøre deres arbejde færdigt på langt kortere tid, også selv om det drejede sig om indviklede og politisk ømtålelige spørgsmål, som f.eks. landbrugsproblemer og vejfinansiering.

Når reformen blev stillet i bero, og arbejdet først blev intensiveret omkring 1794, er forklaringen formodentlig i stedet at finde i de økonomiske forhold i monarkiet.

Perioden indtil 1793 var præget af økonomiske og finansielle problemer. Byernes erhvervsliv var som omtalt ramt af en international krise i periodens begyndelse, der også gav monarkiet betydelige betalingsbalanceproblemer, og en kort krig med Sverige belastede statsfinanserne med ekstraordinære rustningsudgifter, der delvist blev finansieret ved udenlandske statslån.

Det er naturligt, at man i en sådan situation måtte være tilbageholdende med eksperimenter. Der skulle kun få fejlskøn til for at slå den svagt funderede industri ud.

Hvis importen steg uventet stærkt ved reformen, ville det belaste betalingsbalancen yderligere, og med det store underskud på statsfinanserne, som der var et stærkt politisk ønske om at få reduceret, kunne det være vanskeligt at yde en effektiv støtte til virksomheder, der kom i vanskeligheder.

Fra 1794 ændredes den økonomiske situation imidlertid til det bedre. De europæiske krige, der fulgte i den franske revolutions kølvand, fremkaldte en højkonjunktur, som det neutrale danske monarki nød godt af.

De betydelige valutaindtægter rettede op på betalingsbalancen, så rigsdaleren i 1794 nåede pari efter i de foregående år at have været devalueret med 10-20 %.

Samtidig var statsfinanserne nu langt solidere funderet, og derved opstod der det råderum, som gjorde det muligt at gå videre med planerne om en reform, som så efter et par års kommissionsarbejde kunne føres ud i livet efter 1797.

Den faktiske påvirkning af statsfinanserne er vanskelig at bedømme. Toldindtægterne i Danmark og Norge i 1798 var ca. 200.000 rigsdaler højere end i 1796, men en del af stigningen kan skyldes bedre internationale konjunkturer.

Samtidig blev en del af den betydelige understøttelse til industrien efter 1797 givet i form af lån på gunstige betingelser, hvad der gør det vanskeligt at vurdere størrelsen af subsidieelementet.

Alt i alt nåede reformen dog en stor del af sine mål. Industrien fortsatte, indtil en liberalistisk politik efter 1814 ruinerede den på få år. Staten fik sine indtægter, og toldadministrationen blev mere effektiv.

Noter

- 1) Jul. Schovelin: *Fra den danske Handels Empire, Anden del*, København, 1900, side 297f.
 - 2) Aage Rasch: *Dansk Toldpolitik 1760-1797*, Aarhus, 1955, side 288. Andre behandlinger af toldforordningens historie findes i Edvard Holm: *Danmark-Norges Historie 1720-1814*, bind 6, 2, København 1909; L.V. Birck: *Told og Accise*, København, 1920 og *Industriens Historie i Danmark*, udg. af Axel Nielsen, bd. 2, København, 1943.
 - 3) Rasch, *op.cit.*, side 287.
 - 4) Jf. Hans Chr. Johansen: *Dansk økonomisk politik i årene efter 1784*, bd. 1, Århus, 1968, side 144.
 - 5) Jf. Hans Chr. Johansen, *op.cit.* side 257f.
 - 6) *Finansarkiverne, Den overordentlige finanskommission, Kgl. reskripter og resolutioner med betænkninger og forrestillinger*, RA.
 - 7) *Finansarkiverne, Deliberationsprotokol for den overordentlige finanskommission 1787-88*, RA.
 - 8) som note 6.
 - 9) *Kommercekollegiet 1735-97, Miscellanea fabrikvæsenet i almindelighed og Kommercefonden vedkommende*, RA.
 - 10) Adam Smith: *The Wealth of Nations*, 1776, Book V, article IV.
 - 11) Adam Smith, *op.cit.*, Book IV, Ch. II.
-

Konsumtionen i Vordingborg

AF B ROHDE JENSEN

Ved toldforordningen af 1797 samledes de to hidtil selvstændige etater, toldvæsenet og konsumtionsvæsenet, og disses personaler i én etat.

Denne nye etat, Told- og Konsumtionsvæsenet, eksisterede indtil konsumtionens bortfald i 1851, og i det halve sekel sorterede den indtil 1816 under det Vestindisk-Guinesiske Rente- og Generaltoldkammer, fra 1816 til 1848 under General-Toldkammer- og Kommercekollegiet og fra 1848 under Finansministeriet.

Især konsumtionen var i forvejen upopulær blandt folk, men tolderne har næppe heller hørt til publikums erklærede yndlinge. Nu medførte sammenlægningen imid-

lertid - i hvert fald ved søtoldstederne -, at det underordnede personale kom til at udføre begge slags tjeneste på skift, og at det herved fik rig anledning til at pådrage sig folks mere eller mindre berettigede vrede eller endda had.

Disse følelser gav sig talrige udslag i handlinger lige fra nogenlunde harmløse drillerier til grove voldelige overfald på betjentene, hvilket var medvirkende til at gøre 1800-tallets første halvdel til en bevæget periode i toldvæsenets historie.

I det efterfølgende er søgt givet et indtryk af, hvorledes vilkårene var for en provinsbys toldere i nævnte tidsrum, og hvad en del af deres sammenstød med publikum gik ud på.

Byen og konsumtionen

Scenen for begivenhederne var Vordingborg, hvis dengang beskedne udstrækning fremgår af kortet side 26-27.

Færdselen til og fra byen skulle ske ad de tre hovedindfaldsveje, således at toldvæsenet (i hvert fald i teorien) fik mulighed for at kontrollere vareførselen og opkræve konsumtionsafgiften heraf.

At smugle uden om byportene var imidlertid ganske let. Konsumtionslinjen, d v s byens »toldgrænse«, blev ganske vist af og til afpatruljeret af toldvæsenet, men den var flere kilometer lang og bestod i praksis kun af træpæle, der hist og her markerede linjen.

Tilmed har konsumtionslinjen uden tvivl fulgt tæt op ad eller sandsynligvis endda været sammenfaldende med byejendommenes bagskel, hvilket som følge af gadenettets udformning vil sige, at størstedelen af indbyggerne har haft mulighed for at smugle varer ud og ind gennem deres private havelåger.

De tre byporte var

- **Vesterport**, hvor hovedgaden udmundede i landevejen til Næstved. Den tilhørende accisebod var opført i 1779/80. Ca 1½ km derfra, i gadens anden ende, lå

- **Østerport** på det sted, hvor gaden nu ændrer navn fra Algade til Nyrådsvej, men som den dag i dag ofte kaldes ved det uofficielle navn Nyråds-Porten. Østerports accisebod var i 1834 blevet så brøstfældig, at den måtte opgives, hvorefter man i 1835 flyttede ind i en ny bod, som en sadelmager Thomsen lod opføre og udlejede til toldvæsenet.

- **Nørreport** lå oprindelig i Krækkestræde (nu Krægestræde), i dag en absolut ydmyg færdselsåre, men ikke desto mindre indtil 1807 byens hovedindfaldsvej fra København. Acciseboden, som rømtes af toldvæsenet i 1807 og brændte i 1850, indtager en beskeden og da heller ikke særlig glørværdig plads i dansk arkæologi.

Kort over vejene i Vordingborg købstad og vejen til Masnedsund, tegnet før 1802 af løjtnant J.T. Wahrendorff, til brug ved planlægningen af de sjællandske landevejes nyanlæg (Rigsarkivet, kort- og tegningssamlingen, Vejdirektoratet 1218, 4). - Den ny landevej fra 1807 er indtegnet med stiplede linier, ligesom byportenes placering er angivet.

I begyndelsen af 1600-tallet observerede kansler Christian Friis til Kragerup nemlig, at accisebodens grundsten var en runesten. Han fandt åbenbart dette et nummer for pietetsløst, for han foranledigede stenen overført til Vordingborg Slot, hvorfra Frederik III senere fik den flyttet til København, hvor den sammen med 12 andre runesten fra hele landet skulle indsættes i Rundetårn.

Tårnet kunne imidlertid ikke bære stenene, hvorefter de blev opsat ved Trinitatis Kirkegård langs Købmagergade, men ellers af stenene gik dog senere til grunde, fordi kirkens klokker brugte dem - formentlig uden tilladelse - til rendestene, da han byggede sig et hus.

Nørreport-stenen var imidlertid den ene af de to overlevende, og den findes nu på Nationalmuseet under navnet Vordingborg-Runestenen.

I 1807 flyttedes Nørreport til den nyanlagte landevej til Køge (nuværende Københavnsvej). Krækkestræde afspærredes herefter permanent og åbnedes senere kun for trafik til og fra ejendommen Gammelgård, som en halv snes år efter blev opført lidt længere ude ad Krækkestræde.

Afspærringen bestod af et stengærde med aflåselige porte, og den gamle accisebod solgtes på auktion for 91 rbd til en jødisk handelsmand, som dog aldrig nåede at tage den i besiddelse, fordi han var rømt af landet, inden han fik betalt budsummen. Hans kautionist, købmand Hans Jensen, måtte derfor træde til.

Den ny accisebod opførtes på en 100 kvadratalen (ca 40 m²) stor grund, som lå umiddelbart før den nye landevejs udmunding i hovedgaden, og som man til formålet købte af købmand Permin.

Arealet var jo ikke alverden, når man betænker, at acciseboden skulle rumme kontor for posthavende betjent og beboelse for ham og hans familie.

At man nok også har tænkt i for strengt konsumtionstekniske baner ved projekte-

ringen fremgår af, at kollegiet i 1840 afsluttede kontrakt med købmand Permins efterfølger, købmand Bjørn, om overdragelse af *det Stykke Jord ved Nørreports Consumtions Contoir, hvorpaa et Locum er opført, imod en aarlig Leieafgift af 3 Rbd.* Hvornår dette lejemål begyndte, og hvorledes man klarede sig indtil da, undrager sig forfatterens viden.

De tre byporte bestod af et 7 meter bredt og 1,9 m højt stakit med en 3 m bred stakitport, som holdtes lukket og låset uden for ekspeditionstiden. Om dagen holdtes porten åben, idet portåbningen i stedet spærredes af en slagbom.

Desuden var, *til Beqvemmelighed for Fodgjængere*, mellem accisebod og stakitport anbragt en 1,2 m bred åbning, en såkaldt wiederekehr. Navnet skyldes måske, at den har været forsynet med en selvlukkende låge.

Ekspeditionstiden var (i 1805) hverdage kl 7-12 og 14 til 19. På søn- og helligdage holdtes åbent i 2 timer (kl 7-9), men kun for udstedelse af formalings- og brændingssedler. Ikke-godsbeholdende kørende og gående trafikanter kunne imidlertid ind- og udpassere uden for ekspeditionstiden, og der skulle derfor være personale ved portene hele døgnet.

Som regel havde samme betjent tjeneste ved samme byport døgnet rundt i flere måneder. I nogle nattetimer måtte han jo nødvendigvis sove, men ringede nogen på for at blive lukket ud eller ind, måtte han op for at tage sig af det.

Alligevel var tjenesten ved portene eftertragtet af flere af betjentene, fordi der fulgte bolig med, så lille den end var.

Mod syd fandtes ingen byporte eller acciseboder, vel nok fordi der kun var et lille opland mellem byen og farvandene Masned-sund/Storstrømmen, og fordi den eneste vej mod syd førte til færgegården, hvorfra der var overfart til Falster, jf kortet.

Julisommerdag ved Vordingborg, malet 1872 af Marie Bang (Sydsjællands museum, Vordingborg). Motivet er overfartsstedet ved Masnedsund med Færggården til venstre og Vordingborg by i baggrunden. Midt i billedet ligger den lille kontrolbygning, som opførtes i 1838.

Antallet af toldforretninger her steg væsentligt, efter at en nyoprettet dampskibsforbindelse til Kiel fik ind- og udskibningssted her, og toldvæsenet lejede sig derfor ind i en lille kontrolbygning, som i 1838 opførtes til dette formål i nærheden af færggården, ca 1½ km fra Vordingborg.

Vejen mod syd (fra 1811 den nuværende Færggårdsvej, som anlagdes umiddelbart vest for den på kortet aftegnede vej) var således i øvrigt uden fast bevogtning, idet ind- og udførsel af varer skulle anmeldes

på Nørreports kontor, hvorfra man dog ikke kunne observere trafikken på Færggårdsvej. Dette forhold har nok været en medvirkende årsag til, at trafikanterne lejlighedsvis glemte denne anmeldelsespligt.

Disse hukommelsessvigt kunne så galt ramme samfundets støtter, således f.eks. borgerkaptajn og (senere) kæmner Søetoft, der var en af byens eligerede borgere, men ikke desto mindre ved at indsmugle mel og gæs et par gange gav kollegiet anledning til at indskærpe toldkamret oftere at afpatruljere Færggårdsvej.

Ud over det egentlige byområde bestod Vordingborg købstad tillige af en del af landsbyen Nyråd ca. 2½ km uden for Østerport på landevejen til Kalvehave.

Denne enklave var om muligt endnu mere håbløs at bevogte end selve byen, for den bestod nemlig kun af bebyggelsen på den sydlige side af vejen på en strækning af ca. ½ km. Altså nogenlunde et sidestykke til vore dages Rudbøl.

Der var derfor ingen byporte eller acciseboder i Nyråd, og der var kun én underbetjent til tjeneste. Han skulle - ligeledes i princippet i alle døgnets timer og samtlige månedens dage - opkræve konsumtionsafgiften i forbindelse med afpatruljering af vejstrækningen.

Denne ordning blev i 1832 erstattet af en ny, hvorefter den almindelige konsumtion afløstes af en fast afgift, som kvartalsvis pålignedes hver enkelt indbygger i Nyråds købstadsdel, og som fastsattes af byfogeden og toldinspektøren.

Der fandtes ingen toldkammerbygning i Vordingborg, men kun et kontor og et pakhuslokale, som toldkassereren som regel afgav af sin privatbolig. I 1792 søgte toldinspektør Funch at få styrelsen med på en idé om at opføre en toldkammerbygning.

Ud over at beskrive toldinspektørens og toldkassererens arbejdsområder giver svaret et indtryk af den kontante måde, som generaltoldkamret ofte udtrykte sig på:

Udi Hrr Inspecteurs Forestillinger af 4de dennes om for kongelig Regning at kiøbe en Plads, tilhørende Muurmester Lars Jensen i Wordingborg og der lade opføre en Bygning til Told og Consumptions Contoir samt til Boepæl for Dem, kan Kamret aldeles ikke indlade sig, og overalt ville en saadan Bygning dog ikke blive til Beboelse for Dem, men for Cassereren, som den, der bestandig skal være ved Contoirtet, hvorimod Inspecteurs Embede er, at være idelig omkring i Byen p p, saa han ei for hans Embedes Skyld behøver nogen fast Boepæl.

Hvad angaar det i øvrigt forestilte og af Eieren ansøgte, at flytte den paa bemeldte Plads staaende Consumtionsbod, da maae denne Flytning, saafremt Boden hører Kongen til, skee paa Supplicantens egen Bekostning.

Der skulle i øvrigt gå 174 år, førend Funchs ønske om, at toldvæsenet i Vordingborg fik foden under eget bord, gik i opfyldelse, og så var det endda uden den tjenestebolig, som måske har været den væsentligste grund til hans forslag.

Tolderne

I størstedelen af den her omhandlede periode bestod personalet af en toldinspektør, en toldkasserer og 7 told- og konsumtionsunderbetjente. Betjentene var således fordelte:

- 1 tilhåndegående betjent,
- 1 patruljebetjent
- 3 portposter
- 1 post ved færgegården og
- 1 møllepost.

Den tilhåndegående betjent udpegedes som regel blandt de bedste af underbetjentene. Hans mangesidede opgaver beskrives i konduiteforklaringen for 1843 som

-at tage Extraturen, -efterse Fragtvogne, -attestere Hvedebrøds Udførsler, -assistere ved Brænderi-inkvisitionen, -udføre Patrulje, -tage Pakkeposten, -hente Posterne, -aflevere dem, -indbrænde Køer, -tage Dagvognen 2 Gange ugentlig fra Næstved og 2 Gange fra Stege, -Diligencen fra København og Lolland, -assistere ved Fortoldninger, ved Stemplinger, Målinger af Skibe, af Mæske- og Gærkar, -tage Del i Rejser i Distriktet og til Dampskibene, -indkræve personel Konsumtion, -afløse i Portene, -assistere ved Losningen af Lübecker og Kieler-gods, -Havneopsyn o s v.

Gadeparti fra Algade i Vordingborg, malet 1863 af ukendt kunstner (Syd-sjællands museum, Vordingborg).

Man kan nok henfalde til grublerier over, hvad det afsluttende »osv« dækker over.

Den patruljerende betjent udførte ud over patruljetjenesten diverse forretninger, såsom opsyn ved havnen og ved den tidligere Nørreport, assistance til syge eller svagelige betjente ved byportene samt varetagelsen af de opgaver, som den tilhåndegående betjent ikke kunne overkomme.

Mølleposten var den faste stationering af en betjent på førnævnte Gammelgård, som lå 300 m uden for gamle Nørreport. Gården havde en hestemølle, hvilket af hen-

syn til formalingsafgiften nødvendiggjorde toldvæsenets tilstedeværelse.

Noget kunne tyde på, at denne post oftere end de øvrige besattes med de betjente, som lod mest tilbage at ønske med hensyn til effektivitet og/eller pålidelighed. Næppe fordi mølleposten ansås for mindreværdig, men nok snarere ud fra en erkendelse af, at det var der, hvor en sådan medarbejder kunne lave mindst ravage.

Nørreports og færgegårdens beliggenhed på ruten København-Tyskland medførte et sådant publikum på disse to poster, at toldinspektøren forståeligt nok har ønsket dem

besat fortrinsvis med de mest retskafne og ædruelige betjente.

Vesterports og Østerports kundekreds bestod i højere grad af byens og egnens folk, hvoraf flere nok intet har haft imod, at tolderen ikke var helt på højde med situationen, men måske endda har søgt at bidrage hertil ved f.eks. at drikke ham fuld.

På side 33 er givet en skematisk oversigt over, hvem der var toldere i Vordingborg, og hvornår de var det. Det vil heraf bl.a. ses, at inspektørerne og kassererne gennemgående havde ret lange embedsperioder (Funch og Rung tiltrådte begge i 1791, og Berg var kasserer, indtil han i 1808 afløste Funch som inspektør).

Ligeledes viser oversigten, at der var en stamme af underbetjente (Sand, Ortved, Schmidt, Kalmberg, Thjerry og Jensen) med en lang tjenesteperiode, og at den hyppige udskiftning, som prægede resten af betjentene, var særlig udtalt i årene efter 1825.

Den sidste inspektør, Jørgensen, var nok den første overordnede tolder i Vordingborg, som ved udnævnelsen havde nogen praktisk erfaring. Han var oprindelig prokurator, men havde fra 1830 og 1838 været overbetjent i henholdsvis Store Heddinge og Køge samt konstitueret toldinspektør i Bogense fra 1843.

Hans nærmeste forgængere fik efter datidens praksis embedet i direkte fortsættelse af en militær officerskarriere.

Det samme gjaldt for nogle af betjentene, idet underofficerer efter 12 års tilfredsstillende militærtjeneste var sikret en vis ret til stilling i bl.a. toldvæsenet, praktisk nok under forudsætning af, at de kunne læse, skrive og regne.

Mange af betjentene blev imidlertid antaget fra civile og højst forskelligartede erhverv, og der syntes ikke at være nogen aldersgrænse, hverken for ansættelse eller afskedigelse.

Andreas Gjøl havde således været skolelærer i nogle år, da han 45 år gammel blev told- og konsumtionsunderbetjent. Hans nye karriere blev imidlertid kort og tragisk.

Allerede natten efter, at han havde fået kollegiets meddelelse om udnævnelsen, mistede han det meste af sit hjem ved en stærk Ildebrand hos en Købmand Goldschmidt af den mosaiske Trosbekendelse, som jeg boede i Gaarde med. Goldschmidt var far til forfatteren M. A. Goldschmidt, som i øvrigt omtaler familien Gjøl i sine erindringer.

Gjøl, som efter branden stod hjemløs og uden midler med en frugtsommelig kone og 4 børn, fik omgående 50 rbd i hjælp fra kollegiet. Allerede et halvt år senere måtte Haderup dog anmode om erstatning for Gjøl, som *formedelst Sindssvaghed har vist sig uduelig til at varetage sine Forretninger*, og en måned senere døde Gjøl.

Thjerry blev i 42-års alderen antaget som underbetjent i Maribo i 1816, men i 1821 forflyttet til Vordingborg. Før 1816 havde han i 12 år været beskæftiget på Usserød Kattunfabrik (nu Den militære Klædefabrik i Hørsholm), og i 1827 søgte den da 53-årige Thjerry at opnå pension på dette grundlag, men kollegiet var af en anden opfattelse i sit svar til toldinspektør Haderup:

Paa den af Dem paategnede og hertil indsendte Ansøgning fra Underbetjent Thjerry i Vordingborg, om at forundes Pension fra hans Engagement i sin Tid som Tegnemester og Formskjærer ved Usserøds Kattunfabrik, vilde De tilkjendegive ham, at dette Engagement, tværtimod hvad han fremfører, var aldeles privat og at han ikke kan forvente nogen Pension i den Anledning.

Er Thjerry ei længere skikket til at varetage sin nuværende Tjeneste formedelst Alder og Svaghed, venter man, at De indstiller ham til Afgang, og vil han da kunne gjøre sig Haab om saadan Pension, som almindeligen tillægges Underbetjente.

01 02 03 04 05 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51

<u>C D Funch</u>		<u>C E Haderup</u>		<u>J P Jørgensen</u>
	<u>Chr Berg</u>		<u>Chr Lassen</u>	
<u>Chr Berg</u>		<u>Andreas Clemmensen</u>		
<u>J Rung</u>	<u>J P Christensen</u>		<u>J Gerner</u>	
<u>Christiansen</u>	<u>Marcussen</u>		<u>Andreas Petrus</u>	
	<u>Kolbye</u>	<u>Peter Kalmberg</u>		<u>Kjelner</u>
<u>M Ostrup</u>		<u>Peter Frederik Thjerry</u>		<u>Huth</u>
<u>Carsten Hansen</u>	<u>Kolbye</u>	<u>Niels Johan Møller</u>	<u>C H Madsen</u>	<u>N P Schou</u>
<u>Lars Sand</u>		<u>A Gjøe</u>	<u>Edvard Chr Junghans</u>	<u>A F Rydendahl</u>
	<u>Jacob Mangor</u>	<u>Andreas Falck</u>	<u>D F Lange</u>	<u>R A Gjøe</u>
			<u>M J Lund</u>	<u>Schreiber</u>
		<u>A Grandjean</u>	<u>A Rabeholm</u>	<u>Svend Jensen</u>
	<u>Ole Ortvad</u>			<u>Hans Chr Halvorsen</u>
<u>Søren Haderup</u>		<u>J H Stokkebye</u>		<u>D Leffler</u>
	<u>Jens Chr Møller</u>	<u>Chr Frederik Buchholtz</u>	<u>A E Petersen</u>	<u>Peter Winther Lindemann</u>
<u>Peter Chr Clausen</u>		<u>Ove Malling Funck</u>	<u>J C Langevad</u>	<u>H H Ficht</u>
		<u>Johan C Hartvig</u>	<u>Søren Lystager</u>	<u>J C Meldahl</u>
<u>Garbrecht</u>		<u>Frederik Lund Høyer</u>	<u>Johan Erik Strange</u>	
	<u>Hans Simonsen Schmidt</u>	<u>T C Kongersleff</u>	<u>Peter Madsen</u>	<u>Frantz Meltzer</u>

01 02 03 04 05 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51

Told-
inspektøren

Told-
kassere

Told- og konsumtionbetjente

Det var jo alvorlig snak, og Thjerry har da åbenbart nok ment at kunne klare tjenesten lidt endnu, omend Haderups efterfølger ikke har været helt enig med ham. I konduiteforklaringen for 1835 skriver toldinspektør Lassen nemlig bl a, at Thjerry er *som toldbetjent næsten uduelig og bliver det endnu værre derved, at han har paafaldende høje Tanker om sin Brugbarhed og Fortjeneste, skønt han mangler baade Evner og Paalidelighed, hvorved det bliver ugjærligt at betro ham Post ved en af Portene, uagtet at denne Tjeneste bedst passer sig for en gammel Betjent, naar Redelighed og Ædruelighed smykker hans Alderdom.*

I 1836 kom Thjerry så alvorligt til skade ved at falde i vandet under en natlig patrulje, og han var derefter så svækket, at han ifølge Lassen undertiden måtte antages *at lide paa Forstandens rette Brug.*

Konduiteforklaringen for 1837 indeholder følgende passus, som giver et lille indtryk af tidens ældreforsorg eller mangel på samme:

... og da han tillige er Udlænding og altsaa savner her i Landet den for en afkræftiget Olding sædvanlige Tilflugt ved i sin Fødeby at nyde godt af Venners og Slægtninges Hjælp, saa bliver det en saa meget større Trang for ham at vente og modtage alt af det høje Collegii Naade.

I årene 1837-1845 var Thjerry ikke i tjeneste og oppebar derfor ikke fuld løn, og først i 1845 afskedigedes han med en årlig pension på 80 rbd.

Edvard Junghans havde været beskæftiget som bogtrykkersvend og typograf i Ribe, København og Christiania (Oslo) i 16 år, da han 30 år gammel blev ansat som underbetjent i Vordingborg.

P W Lindemann var juridisk uddannet og havde tidligere arbejdet i forskellige justitsembeder, bl a som konstitueret birke-dommer på Fejø. Desuden havde han været fuldmægtig på Gisselfeld Kloster, da han 37 år gammel blev underbetjent i Nykøbing Sj, hvorfra han 2 år senere forflyttedes til Vordingborg.

Kun ganske få af de i Vordingborg nyantagne betjente boede der i forvejen, næppe andre end de to Gjødø, Kalmberg, som tilhørte et skomagerdynasti i byen, Petræus, som var gået fallit med en købmandsforretning samt Meltzer, som havde været kvartermester ved garnisonen.

Og kom folk dengang ind i toldvæsenet i en moden alder, blev de der til gengæld også ofte så meget længere. Thjerrys forgænger, Lars Sand, der var født i 1736, fik i konduiteforklaringen for 1820 prædikatet *Virksom, saavidt Alderen tillader.*

Chr. Berg tilføjede dog filosofisk *Ønskeligt ville det være, om han uden at skulle lide Nød, kunde sættes i Roelighed.*

Dette skete da også kort efter, da Sand afskedigedes i februar 1821, 85 år gammel, men den da højeste pension for en underbetjent, 30 rbd årlig.

Det er i det hele bemærkelsesværdigt, at toldkamret og styrelsen udviste stor langmodighed, når det drejede sig om at holde hånden over en gammel og veltjent underbetjent.

I juli 1843 måtte Meltzer konstitueres i stedet for den 74-årige Kalmberg, som var blevet syg. Kollegiet udbad sig herefter hver måned indberetning om hans helbredstilstand, men lod sig også hver gang bevæge til at approbere, at Kalmberg endnu en måned oppebar fuld løn, indtil han døde i november 1843.

Strange, som blev forflyttet fra Nykøbing Sj. til Vordingborg i 1837, beskrives som et godt og religiøst menneske, hvilket muligt er årsagen til, at han først afskedigedes i 1845, 74 år gammel, uanset at han allerede fra 1840 måtte have den patruljerende betjent til at assistere sig ved bestyrelsen af sin post i Østerport.

Lassen skriver således i 1843, at Strange *kan ikke uden Hjælp bestyre sin Post, men han er selv skikkelig, har prøvet saa megen Modgang i Verden og er sin Gud hengiven, at det vækker stor Deltagelse for ham.*

Den faste løn udgjorde i størstedelen af perioden 1 000 rbd og 900 rbd årligt for henholdsvis toldinspektøren og toldkasseren, medens underbetjentene måtte nøjes med 222 rbd. Hertil kom forskellige sportler, der kunne forøge en underbetjents årlige indkomst til 250-300 rbd.

Tallene lader sig nok vanskeligt omregne til et nutidigt beløb til sammenligning, men der er mange vidnesbyrd om, at betjentenes indkomst var så lav, at den placerede dem blandt de dårligst stillede i samfundet.

De havde ofte mange børn, og ikke så sjældent påhvilede denne forsørgerpligt dem i lang tid. Thjerry havde således 59 år gammel endnu 2 hjemmeværende børn, og Kalmberg havde 1 barn hjemme, da han var 69 år.

Adgangen til at kunne bo i acciseboderne og nok især også pensionen har, så lav sidstnævnte end var, dog nok stillet betjentene en smule bedre end andre småkårs-

folk. Alligevel var et livs arbejde i konsumtionsvæsenet ikke den bedste måde at sikre alderdommen på, da kongen ikke just arbejdede med standardsatser ved sine pensionsuddelinger.

Som nævnt opnåede den 85-årige Lars Sand 30 rbd i årlig pension i 1821, hvorefter den purunge Caroline Seiffert 6 år tidligere var tildelt en livslang årlig pension på godt 5 000 rbd for de tjenester af en helt anden art, som hun havde ydet Frederik VI under Wienerkongressen.

Indtil 1846, da tilhåndegående betjent Halvorsen pålagdes at anskaffe og bære uniform, optrådte samtlige underbetjente i civiltøj, hvorpå var fastsyet et toldtegn.

Denne legitimation har uden tvivl kun haft betydning over for det udenbys publikum. Der var nemlig i 1801 i Vordingborg kun 931 indbyggere, hvilket tal i 1840 var steget til 1525, men selv da har sikkert hele byen kendt samtlige toldere af udseende.

Toldere, godtfolk og standspersoner

Vordingborg Købstads Politiprotokol indeholder talrige referater af forhør i sager om mere eller mindre alvorlige gnidninger mellem toldvæsenet og især en bestemt kreds af borgere, som synes at have påtaget sig den opgave at holde balladen gående.

Af de forholdsvis harmløse ting kan nævnes, at Vesterports ruders blev knust, porten løftet af og låsen fyldt med snavs, og at der i 1834 fandt »besmøringer« sted af toldinspektørens, toldkassererens og betjent Junghans' boliger. Hvad de blev besmurt med, er ikke oplyst, men man har jo lov til at gætte.

Vold mod sagesløs?

Junghans blev en af hovedpersonerne i en sag det følgende år, da han som patruljerende betjent den 22 september 1835 ved 20³⁰-tiden bemærkede, at en stor dreng var ved at låse Vesterports accisebod ude fra

ved at sætte en pind i dørklinken, medens betjent Rabeholm befandt sig indenfor.

Drengen var den 18-årige skomagerlærling Niels Peter Køhl, som var ansat og boede hos skomager J Salomon, hvis hus var nabo til Vesterport.

Ved opdagelsen stak drengen i løb op ad hovedgaden tæt forfulgt af Junghans, der under løbet slog ham et par gange med sin stok. En 9-10 huse fra Vesterport fik Junghans rigtig fat i drengen, som fik yderligere nogle slag af stokken.

Efter denne afstraffelse lykkedes det Niels Peter at komme hjem via en sti (nu Valdemarstien) langs baghaverne, og hjemkommet viste han for Salomons hustru og datter, at hans ene arm dinglede, og forlangte at komme til læge.

Han blev herefter fulgt til distriktslægen, som konstaterede, at armen ikke alene var kommet af led i albuen, men også brækket lidt oven for denne.

Nu blev retsvæsenet blandet ind i sagen, og der indledtes en række forhør, hvor Niels Peter afgav en gribende forklaring om, hvorledes han var gået hen til konsumtionsboden for at prøve at træffe sin mester, der lejlighedsvis underholdt sig med Rabeholm om aftenen. Det lykkedes ham ikke at åbne døren, *formentlig fordi der maa have været noget for Døren.*

Han løb derefter tilbage for at gå ind ad mesterens dør, da han blev indhentet af Junghans, som uden at tale til ham slog ham over armen. Det uskyldige barns videre forklaring fortjener at blive gengivet ordret:

Aarsagen til at han løb fra Konsumtionsboden efter forgæves at have forsøgt at aabne Døren, var at han troede, at en eller anden kunde have sat noget for Døren for at hindre Betjenten i at komme ud, og at han derfor frygtede for at blive anset for at være Gjerningsmanden.

Han bemærkede, at der flere Gange i den senere Tid har været saadanne Optøjer ved Konsumtionsboden.

På Spørgsmaalet, hvorfor han ikke søgte sin Mesters Hus, men løb op ad Gaden efter Slaget, svarede Köhl først, at det var fordi Betjenten blev ved med at slaa ham, men da han blev gjort opmærksom paa, at dette Svar ikke syntes tilfredsstillende, fordi han var mere udsat for Angrebets Fortsættelse ved at løbe op ad Gaden end ved at løbe ind i Mesterens Hus, svarede han, at han var blevet saa fortumlet, at han ikke kunde besinde sig paa, hvad han gjorde.

I øvrigt forsikrede Köhl, at hverken han eller hans Mester havde noget Udestaaende med Vesterports Konsumtionsbods vagthavende Betjent Rabeholm, og at det følgelig ikke kan have været hans Hensigt at fornærme Betjenten ved at lukke ham inde i Konsumtionsboden.

Han benægter ligeledes at være opfordret dertil af andre, og det er ham aldeles ubegribeligt, at nogen har sat Pinden for Døren, eller at nogen Indsmugling af told-

eller konsumtionsbare Varer har været paatænkt, og han tilføjede, at Porten var lukket, uden han dog ved, om den var laaset.

Han paastaar endelig, at det var temmelig mørkt, da det passerede.

Junghans afgav en forklaring, som afveg noget herfra, og i et forhør den 8 oktober hos skomager Salomon, hvor drengen var sengeliggende med forbundet arm, gentog Niels Peter nu en tilståelse, som han kort forinden havde aflagt over for Salomon. Nemlig at han havde søgt at lukke Rabeholm inde på grund af et uvenskab, der var opstået imellem dem over prisen på en barberkost, som drengen havde fremstillet til Rabeholm på dennes anmodning.

Sagen trak ud med flere forhør gennem hele det følgende år, og først i begyndelsen af 1837 blev Junghans ved overretten dømt til at betale 151 rbd i bøde og sagsomkostninger.

Junghans var en dygtig og pålidelig tolder, og det tjener toldinspektør Lassen og kollegiet til ære, at de bakkede ham op under sagen. I konduiteforklaringen for 1835 skrev Lassen således:

Denne Betjent udmærker sig uafbrudt som Embedsmand. Hans Uheld med Drengen, hvis Arm han slog over, vil derfor vistnok ogsaa finde en skaansom Bedømmelse af det Høje Collegie med Hensyn til de foregaaende Fornærmelser mod Toldvæsenet.

Formodningen holdt stik, for kollegiet tilstillede efter domsafsigelsen toldkamret de 151 rbd til berigtigelsen af bøden mv. Beløbet svarede som nævnt til mere end et halvt års løn for Junghans.

Alligevel fik sagen et efterspil, idet kollegiet senere på året måtte forflytte Junghans (til Korsør) på grund af det modsætningsforhold, han var kommet i til byens borgere på grund af affæren med drengen. Ved konsumtionens bortfald i 1851 var Junghans i øvrigt en af de få betjente, der fort-

Gåsetårnet ved vintertide, malet 1831 af Fabritius Tengnagel (Sydsjællands museum, Vordingborg).

satte som toldassistent (i Rønne), hvilket yderligere må ses som en bekræftelse på hans dygtighed.

Niels Peter Køhl synes én gang for alle at have fået tilfreds sin trang til at lave skæg med toldvæsenet og at have fattet visdommen i Plinius' ord om skomageren og læsten. I hvert fald figurerer han ikke i senere sager.

Betjenten, smeden og Matros-Else

Sagens tredje hovedperson, Rabeholm, havde i størstedelen af sin i øvrigt korte embedsperiode portpost i Vesterport, og her var han i sommeren 1836 impliceret i en mindre affære, som dog gav anledning til adskillige politiforhør.

Han havde en aften fået besøg af en smed fra oplandet, som var gået ind for at *give ham en Snaps, hvilket han nogle Gange før har gjort, fordi han havde lagt Mærke til, at Betjenten gerne ville have en Snaps.*

Den omsorgsfulde smed lod sig bevæge til at tage et par hiverter med, og noget senere fik de selskab af en ung dame, som hed Else Margrethe Rasmusdatter, men af årsager, man kun kan gisne om, gik under navnet Matros-Else.

Rabeholm og Else kendte hinanden i forvejen, åbenbart ret godt endda, for kort efter kyssede de hinanden og talte om forliebte ting, som smeden ærbart udtrykte det til rapporten.

Hvad der derefter skete, lader sig vanskeligt fastslå, fordi de tre parter vidneforklaringer mildest talt er modstridende.

Det står imidlertid fast, at toldinspektør Lassen, som var på besøg hos en læge tæt ved Vesterport, blev opmærksom på en stærk alarm og fra lægens vindue så en mand banke på konsumtionsboden med et stykke jern eller lignende, *hvorhos han i en skrigende Toneudskældte Betjenten, blandt andet for Hund og Æsel og forlangte, at han skulde lukke Døren op.*

Lassen løb derefter hen til manden, som forklarede, at han egentlig ikke ville noget. Derimod kom Rabeholm ud med blodigt hoved og meddelte, at sådan havde smeden slået ham.

Herefter rullede sagen med forhør, tiltale mod smeden osv, uanset at Rabeholm sikkert var lige så skyldig i de fuldemandsspektakler, som det hele til syvende og sidst var.

I en vidneforklaring i Køhl/Junghans-sagen gav politibetjent Lars Jørgensen nok en helt dækkende beskrivelse af forholdene, da han udtalte *...thi naar Betjenten nedværdiger sig selv, f Eks ved at indlade sig i Svineri og ved at have løsagtige Fruentimmer til Opvartning, hvilket har været Tilfældet med Betjent Rabeholm, baade mens han havde Post ved Nørreport og efter at han var forflyttet til Vesterport, hvor de betydeligste Drillerier er forefaldne, saa kan det næppe forventes, at Pøbelen vil respektere hans Embedsstilling.*

Den søvnige tolder og postvognen

En anden sørgmunter begivenhed fandt sted ved Nørreport den 8 juli 1840 kl 01³⁰, da postvognen fra Rønnede ankom medførende en oberst Schultze som passager.

Denne vogn kørte på ruten København-Nakskov, og der var for at sikre dens hurtige gang bl a truffet en ordning, hvorefter passagerernes rejsegods opbevaredes i en

aflåst kasse, hvortil alene postmestrene havde nøgle.

Toldvæsenets eftersyn ved portene skulle derfor blot bestå i at påse, at kassen var låst, og toldinspektøren var af kollegiet instrueret om at drage nøje omsorg for, at der altid var en af de pålideligste betjente til stede under postvognens ophold i byen, og at der i øvrigt fra toldvæsenets side bidroges alt muligt til at fremme postens hurtige gang.

Det var derfor ikke særlig heldigt, at postvognen ved nævnte lejlighed måtte holde i 3 kvarter uden for den for natten lukkede og låste Nørreport, uden at det var muligt for postillonen eller den i sagens anledning tilkaldte vægter at få den posthavende betjent Lystager vækket.

Først efter at toldinspektør Lassen var blevet hidkaldt og i 10 minutter havde deltaget i anstrengelserne, lykkedes det at få liv i betjenten.

Postvæsenet klagede til kollegiet, som muligt har forestillet sig, at Lystager havde været fuld den pågældende nat.

I sin erklæring oplyste Lystager imidlertid, at hans tunge søvn stod i forbindelse med en sygdom, som i nogen tid havde plaget ham, nemlig sår og giftige bylder forskellige steder på legemet.

Desuden havde han hele natten forud trods sygdommen været på ekstraordinær patrulje med en kollega efter en bager Olsen, som var mistænkt for smugleri.

Det kunne ligne en søforklaring, så meget mere som folk heller ikke dengang var udfne til at søge at snakke sig fra vanskeligheder, men erklæringen var ledsaget af en lægeerklæring, der bekræftede oplysningen om sygdommen. Lidt mere forbeholdent tilføjede lægen, at han ingen grund havde til at betvivle, at sygdommen kunne medføre anfald af mathed og tung søvn. Toldinspektør Lassen udtalte bl a til sagen, at Lystager havde været aldeles ædru, da han blev vækket, *og nærvæd at mene, at*

det ikke var mit Alvor, at jeg havde anvendt omtrent 10 Minutter paa at faa ham vaagen.

Lassen bekræftede også oplysningen om sygdommen, der var så væmmelig vederstyggelig, og han har ikke kunnet undgaa at føle Virkningen af, at andre Mennesker ikke gerne har villet dele Seng eller Sæde med ham eller tage Post efter ham. Han havde paa denne Tid hver 3die Uge 8 Dages Post i Nørreport.

Lystagers deltagelse i den foregående nats patrulje blev ligeledes bekræftet af Lassen, som sluttede sin udtalelse med en indstilling til kollegiet om at lade sagen falde bort og dermed ikke forøge de Trængsler, hvorunder han, med en talrig Familie, kummerligt frister Livet. Lassen lagde tilsyneladende aldrig skjul på noget, det være sig positivt eller negativt, i sine udtalelser.

Kollegiet kan derfor efter at have fået sagen retur ikke have været i tvivl om, at Lystager faktisk var ædru den famøse nat, og det forekommer derfor urimeligt hårdt, at kollegiet få dage efter meddelte, at *da sligt oftere vil kunne indtræffe paa et saa befærdet Sted som Vordingborg, har Collegiet forflyttet Lystager til Stubbekjøbing, i en der vacant Post.*

Forflyttelsen forudsattes gennemført øjeblikkeligt, men toldinspektøren i Stubbekjøbing gav sit samtykke til, at den udsattes i ca 3 uger, bl a fordi Lystager gerne ville have sit mindste barn døbt inden flytningen.

Op den 1 oktober ankom Lystager med hustru, 4 børn og et ubetydeligt bohøve så forarmet til Stubbekjøbing, at medlidende hensyn fik hans nye chef til at henlede kollegits opmærksomhed på hans fortvivlede økonomiske situation.

Skomager Kørvels enemærker

Mere pudsigt var en episode, som fandt sted i 1823. Underbetjent Lange, som kort forinden var blevet forflyttet fra Nykøbing F til Vordingborg, havde post i Nyråd og var

altså ny på stedet, da han en dag - men tilsyneladende ikke i embeds medfør - stak genvej ind over en skomager Kørvels private grund.

Skomageren blev noget fortørnet herover, og der udviklede sig et skænderi, hvorunder Kørvel bl a kaldte Lange for en kælling, hvilket synes at være den tids foretrukne injurie.

Lange beklagede sig via toldinspektøren til kollegiet, hvor der imidlertid ikke var megen trøst at hente, snarest tværtimod: *I Anledning af Hrr Kammerraadens Indberetning af 10de dennes angaaende Underbetjent Langes klage over Skomager Kørvel meldes: at, da det, førstnævnte anker over, ikke er foregaaet paa hans Post, og han desuden selv alt for tydeligen har givet Anledning dertil, indlader Collegiet sig aldeles ikke i denne Sag, men maa endog overdrage Dem at advare Betjenten med Hensyn til den Trættekjærhed, han er tilbøjelig til.*

Overfaldet på Petræus og Schou

Den alvorligste hændelse indtraf en nat i februar 1839, da to underbetjente blev overfaldet på det alvorligste.

Ofrene var den 62-årige, tidligere købmand Andreas Petræus, som netop var blevet konstitueret som underbetjent, og den 29-årige underbetjent Nicolaj Peter Schou, som et par måneder forinden var blevet forflyttet fra Nykøbing S til Vordingborg.

De to mænd var tirsdag den 19 februar kl 3 om morgenen til fods på vej til Nyråd, hvor de skulle kontrollere indmæskningen hos brændevinsbrænder Lassen. Et stykke vej uden for byen kom pludselig to personer dem i møde, hvilket stedet og tidspunktet taget i betragtning må have været usædvanligt.

Petræus og Schou nåede da også at veksle et par bemærkninger om, hvem det mon kunne være, da de pågældende på en 3-4

skridts afstand uden varsel sprang løs på dem. Det var så mørkt, at betjentene ikke kunne genkende angriberne.

Schou fik et stokkeslag i baghovedet, så det sortnede for hans øjne, men det lykkedes ham dog at give sin modstander et slag over armen, så han mistede stokken, og under det påfølgende håndgemæng havnede de begge i grøften.

Petræus var ligeledes havnet i grøften et stykke borte, efter at han af den anden ukendte mand var blevet slået adskillige gange i hovedet og på arme og ben med en stok. Til sidst måtte Petræus sige til angriberen: *Hold nu op, jeg har faaet nok og næsten mere, end jeg kan taale; husk paa, at jeg har Kone og Børn i Vordingborg.*

Manden forlod derefter Petræus og gik hen til Schou, som han slog flere gange i hovedet med et redskab, alt imens Schou af sin egen angriber blev sparket i højre øje og på næsen, uden at han kunne afværge det.

Lidt efter gik begge angribere bort, men kom kort efter tilbage og tog en stok, som hang ved Schous hånd. Derefter forsvandt de begge i retning mod Vordingborg.

Efter angrebet mistede Schou bevidstheden, og først efter ca ½ times forløb kom han så meget til hægterne, at han med besvær kom hen til Petræus, som stadig lå i grøften, og fik ham hjulpet på benene.

De to mænd fortsatte hen til en nærliggende smedje, hvor de fik vækket smeden, som hentede en vogn og kørte de to maltrakterede betjente til Vordingborg, hvor de kom under lægebehandling.

Under angrebet på Petræus havde angriberen tabt sin stok, og Petræus havde åndsnærværelse nok til at gemme stokken under sin frakke under hele sin henliggen i grøften.

Man havde derfor et ret godt spor at gå efter, og mistanken rettedes allerede den næstfølgende dag mod en bager Petersen, som man vidste havde en stok af samme udseende. Tilmed havde bageren nogle friske blodudtrædninger i hovedet og på

kroppen, hvilke han ganske vist hævdede stammede fra et fald fra en vogn.

Sagen vakte så stor opsigt, at i hvert fald Københavns Posten fandt anledning til at omtale den. Referatet var korrekt nok, men ledsaget af nogle hykleriske betragtninger:

Natten mellem sidstafvigte Mandag og Tirsdag blev to Toldbetjente voldelig overfaldne paa Veien imellem Wordingborg og Nyeraad og den ene af dem saa haardt medtaget, at man næsten tvivler om hans Liv.

Paa Mistanke er en Borger af Byen tillige med hans Svend bleven arresteret og adskillige Forhør afholdte, vi ville haabe, at Øvrigheden har havt god Grund til at foretage de nævnte Arresteringer, da i andet Fald en streng Daddel maa træffe den, fordi den arresterede Borgers Stilling er saaledes, at han kan lide et ubodeligt Tab ved i længere Tid at være fjernet fra sin vante Virken.

Tre dage senere fortsætter bladet bl a:

Paa Pladsen, hvor Overfaldet skete, fandtes en Stok, som ved nærmere Undersøgelse befandtes at have tilhørt Bager og Kirkeværge Petersen, hvilket i Forbindelse med adskillige andre Omstændigheder havde til Følge, at denne Mand tilligemed hans Svend blev arresteret.

Paa Førstnævntes Legeme forefandtes adskillige blaa Pletter, som den ene Betjent paastod at have bibragt ham ved sit Modværge. Samme Dag, som han blev arresteret, blev hans Regnskab som Kirkeværge ham frataget af Øvrigheden, og endnu en Arrestering skal senere være foretagen, ligesom man overhovedet synes at ville følge denne Sag med en usædvanlig Iver.

Det vilde være skrækeligt, om Petersen var arresteret paa en falsk Mistanke. Som Bager og Mølleforpagter sidder han i en ikke ubetydelig Drift, der under hans Fraværelse ikke kan blive varetagen, eftersom han er Enkemand og aldeles Ingen har, der kan forestaa hans Affairer.

Konsumtionsbygning i Korsør, Algade 3, opført i 1785 og ombygget 1839.

Avisen kunne have sparet sig sine bekymringer på denne sælsomme kirkens mands vegne. Han, den 37-årige bagermester Peter Petersen, nægtede ganske vist i en lang række forhør at kende noget til overfaldet, men til sidst måtte han og hans medskyldige, den 35-årige husmand og daglejer Peder Jensen, tilstå at være overfaldsmændene.

De havde aftenen forinden indsmuglet et parti mel fra møllen til Petersens bopæl inde i byen, hvorefter de fejrede denne bedrift ved at drikke sig så tilpas fulde, at de mente lige så godt at kunne følge successen op ved at overfalde de to toldbetjente.

Der havde dagen i forvejen været tale om, at Petersen skulle afgive befordring til toldbetjentene, så Petersen var udmærket klar over, at han om natten ville kunne møde de to betjente på landevejen.

Godt et år efter overfaldet faldt dommen, som hensatte de to volds mænd til hver 8 måneders forbedringshusarbejde i Møns Tugt- og Forbedringshus. Desuden dømtes de til in solidum at betale Petræus og Schou henholdsvis 80 og 60 rbd i erstatning samt læge- og sagsomkostninger med yderligere ca 60 rbd.

Det er i det i 1851 nedlagte tugthus' arkiver muligt at følge de to uheldige heltes ufrivillige ophold på Møn.

Peter Jensens ophold strakte sig fra 25. 03.1840 - 25.11.1840, bagermesterens fra 20.07.1840 - 20.03.1841. Det var altså i de dage, da 8 måneders fængsel var 8 måneders fængsel.

I den første tid blev de oplært i henholdsvis spinderiarbejde og rørbinderarbejde, men overgik begge til næsten udelukkende at være beskæftiget med tømrer-

arbejde (i perioden 6 september-25 november samtidig). Af arbejdslisterne fremgår i øvrigt, at de hørte til de flittigste af fangerne.

von Scholtens indrejse

Som nævnt gav de mere fashionable poster, Nørreport og Færggården, mulighed for ubehageligheder med et mere udsøgt publikum end de sædvanlige lokale smuglere og ballademagere, og det lykkedes da også i 1839 Vordingborg Toldkammer at rage uklar med ingen ringere end Peter von Scholten, generalguvernøren for de Vestindiske Øer. Manden, som 9 år senere i befrielse frigav slaverne og derved fik tildelt en vistnok ikke helt fortjent pæn plads i Danmarkshistorien.

Peter von Scholten var i 1838/39 på et 2-årigt ophold i Danmark, og herunder var han rejst til Herrnhut for ved personlig forhandling at formå Herrnhuterne til at overtage undervisningen af slavebørnene, hvilket i øvrigt lykkedes.

Det har troligt været på tilbagerejsen herfra, at han den 8 september 1839 ankom med dampskibet LØVEN til Vordingborg, hvor han med vogn og ledsager blev sat i land. Toldinspektør Lassen var til stede, og von Scholten erklærede over for ham, at han intet medførte ud over 2 anbrudte kasser cigarer, og at han i øvrigt ønskede sin vogn eftersat straks.

Lassen gav herefter besked til betjent Halvorsen og (den efter bagerens overfald nu restituerede) Schou besked om at efterse vognen, men med skånsomhed.

Betjentene var dårligt nok kommet hen til vognen og havde slet ikke nået at henvende sig til von Scholten, førend denne kastede et knippe nøgler således efter Halvorsen, at han kun ved at dreje hovedet undgik at få nøglerne i ansigtet. Endvidere forbød von Scholten på det bestemteste sin tjener at bistå toldbetjentene ved eftersynet.

Halvorsen tilkaldte Lassen, der i mellemtiden var gået ind på kontoret for at besvare *de Rejsendes idelige Reklamationer om deres Tøj, Pas, Forsøglinger o s v*, hvorefter Lassen selv gik ud til vognen for ved mit eget skaansomme Eftersyn at unddrage Publikum nogen yderligere Tilfredsstillelse ved at være Vidne til Hr Gouvernørens uskaansomme Expectorationer, hvilket vi maatte være belavet paa, efter hvad der var passeret.

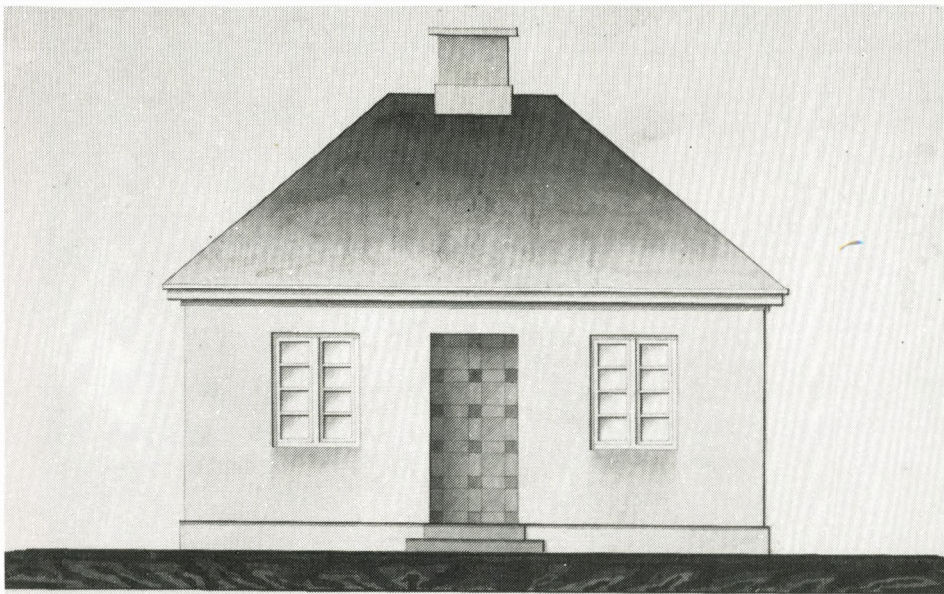
Lassen beordrede von Scholtens kufferter eftersat på kontoret. Denne obsternadsighed virkede som forventeligt ikke beroligende på Massa Peter, der betegnede eftersynet som malkonduite og truede Lassen med at ville indklage ham for kollegiets præsident og på andre steder.

Truslen om at klage til General-Toldkammer- og Kommercekollegiets øverste chef var åbenbart ikke tilstrækkelig for von Scholten, siden han tilføjede det kryptiske »og paa andre Steder«, og det er nok ikke usandsynligt, at han hermed sigtede til Frederik VI, som var hans personlige ven.

Der er derfor næppe tvivl om, at von Scholten var en farlig modstander, og der er derfor så meget mere grund til at tage hatten af for Lassen, der uforfærdt svarede, at det var von Scholten selv, der udviste malkonduite ved at besvære sig over eftersynet, da sågar kollegiets præsident ville have sit tøj eftersat, og at han, Lassen, selv fandt sig foranlediget til at besvære sig over von Scholtens fremfærd, idet han tilføjede, at loven var lige for alle.

Som sagt, så gjort, vel også nok fordi man lige så godt kunne tage tyren ved hornene og ikke afvente, at von Scholtens klage kom til udtalelse.

Schou og Halvorsen afgav en kort indberetning, som indsendtes sammen med en særdeles fyldig redegørelse fra Lassen, som efter at have refereret hændelsesforløbet tilføjer, at han aldrig har søgt at tilsætte den Ærbødighed, der skyldes nogen-

Normaltegning til portkonsumtionskontor i 1830-erne. De to følgende illustrationer viser grundrids og snit. Tegningen er en kopi, som udførtes i 1838 i forbindelse med opførelsen af en ny bygning ved Hjørring Østre Bom, til en omkostning af 389 rd. Året før var den benyttet i Skive, og er i øvrigt utvivlsomt benyttet mange steder i landet (Rigsarkivet, Kort- og tegningssamlingen, RK 338 B I, nr. 10; jfr. jyske toldekspeditionskontor, journal 1839, nr. 260).

somhelst af Hans Majestæt distingveret Mand.

Lassen nævner tilkendegivelser fra bl a kammerherre Bardenfleth af Garden og andre højtstående embedsmænd om, at de med billigt Hensyn til min Embedspligt fandt dem med dannet Værdighed i det for dem vel byrdefulde, men mig som Embedspligt paaliggende Eftersyn.

Lassen fortsætter: At det høje Collegium vil naadigst skænke mig og de mig undergivne Med-Embedsmænd Beskyttelse mod en saa usømmelig Fremfærd i Fremtiden af Hr General-Gouvernøren, det er mit underdanigste Haab, og idet jeg underdanigst tillader mig at indberette det passerede saa sandfærdigt, som jeg tør stadfæste

det i Bevidstheden om en ubesmittet Ære som Embedsmand og Menneske.

Videre anfører Lassen, at det eneste, han og Halvorsen ønsker, er, at von Scholten vil erkende det ubesindige i sin fremfærd og indse, at netop en så højtstående mand som han har pligt til at hævde laverestående embedsmænds anseelse, især sådanne, hvis forretningers natur udsætter dem for mange trakasserier og ufortjent miskendelse.

Og Lassen slutter med en bemærkning om, at vi i øvrigt føle os beroligede ved den Forvisning, at vi staar under et retfærdigt og beskyttende Collegium, saa længe vi holder os paa Pligtens og Ærens Vej.

Von Scholtens udtalelse i sagen lød som følger:

Pligtskyldigst Svar paa det høje Collegii ærede Skrivelse af 2' dennes, betræffende medfulgte og hermed ærbødigt tilbagesendende Indmelding fra Hr. Toldinspecteur Lassen i Wordingborg, skulle jeg ikke undlade at bemærke, at jeg ingenlunde vil nægte til denne Embedsmand maaske urigtigheden at have udtrykt min Misbilligelse af den mod mig brugte Fremfærd istedenfor med min Anke at henvende mig direkte til det høje Collegium som hans Foresatte, derimod maa jeg endskønt saadant næsten skulde synes overflødigt, bestemt benægte, enten at have uden nogen Anledning yttret denne min Utilfredshed eller at have kastet Nøglerne efter Hovedet paa en af Betjentene.

Min Modtagelse for Hr. Inspecturen var vel fuldkommen velvillig, derimod forekom den Maade hvorpaa Betjentene derefter lod mine Kufferter nedtage af Vognen saa stødende, at jeg i Fortrædelighed tilkastede dem mine Nøgler og beordrede min Tjener ganske at overlade dem baade Vogn og Kufferter til hvilkensomhelst Slags Undersøgelse, de maatte finde for godt at anstille.

Da Hr. Inspecturen dernæst selv vel søgte at lægge Vægt paa den vist i sig selv gode Regel, »at Loven er lige for Alle«, kunde jeg ikke afholde mig fra at sige ham, at dette vel var fuldkommen rigtigt, men der burde bruges Conduite i Lovens Udøvelse, og denne synes han mig aldeles ikke at vise ved nærværende Leilighed.

Flere Ord veksledes mellem os, hvorved han da fra sin Side ligefrem gengældte mig min Beskyldning for Malconduite. Denne hans Overilelse gjorde mig egentligen først opmærksom paa, at jeg selv maaske havde ladet min Ærgerlighed lede mig for vidt, hvorfor jeg bortfjernede mig fra Stedet.

Efter saaledes at have fremstillet Sagens Gang efter bedste Overbevisning til det

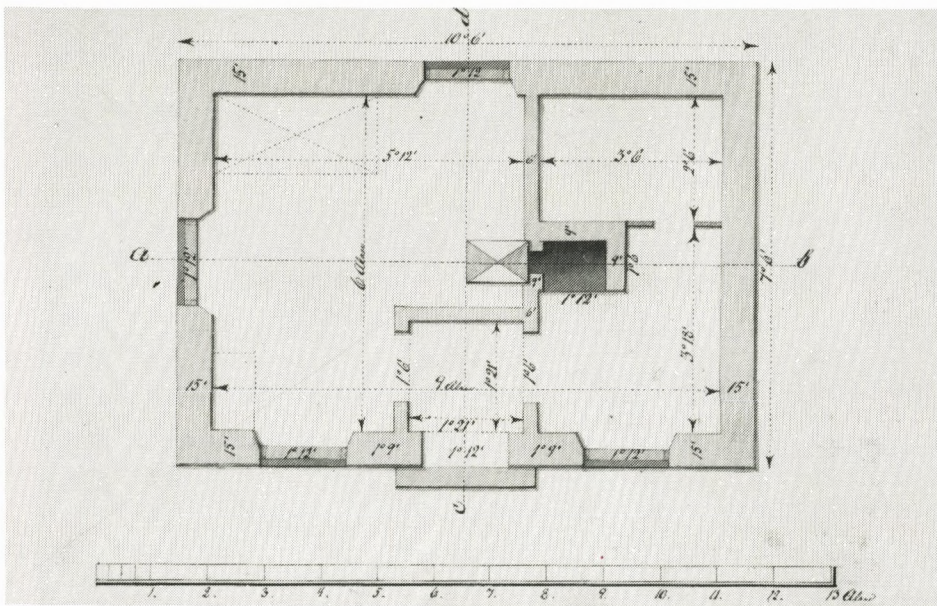
høje Collegiis behagelige Underretning og Bedømmelse, tror jeg ærbødigt at burde gentage for Højsamme min Overbevisning om, at den af Hr. Inspecteur Lassen og Betjentene fulgte Fremfærd saavel ved nærværende som ved tidligere Leiligheder, f. Ex. da jeg i Fjor ankom dertil med den neapolitanske Ambassadør i Petersborg, Prins Butera, har havt et Skin af Lyst til at vise en særdeles Strenghed mod højere Personer, som vistnok hverken er fornuftig i dens Bevæggrunde eller hensigtsmæssig i dens Virkning, og som jeg kan forsikre at jeg paa mine mange Reiser i Udlandet intet andetsteds har truffet paa.

Det glæder mig at 2 herværende saa troværdige Mænd som Captainerne von Holsten og von Barner af Garden til Fods netop var til Stede ved den omhandlede Leilighed og begge synes enige om, at mig gaves betydelig Provocation til Vrede, for hvilken jeg dog meget beklager at have givet saa meget efter der paa Stedet, at jeg indser, at jeg af en Klage til det høje Collegium over Vedkommendes Malconduite ej mere vil kunne vente den Virkning, som den under andre Omstændigheder uden Tvivl vilde have faaet.

Tjenstærbødigt P.v.Scholten

Kollegiet sluttede sagen ved at meddele toldkamret, at efter hvad det i Scholtens erklæring om det passerede er vedgaaet og iøvrigt yttret, finder Collegiet sig tilfredsstillet, og kan Sagen saaledes for Hrr. Lieutenantens og de rapporterende Betjentens Vedkommende ansees afgjort.

Afgørelsen kan nok fortolkes som kollegiets opbakning af Lassen, Halvorsen og Schou, og den er i så fald så meget mere prisværdig, eftersom von Scholten som nævnt var en nær ven af kongen. Og ingen kunne jo på dette tidspunkt forudsige, at Frederik VI kun havde 3 måneder tilbage at leve i.

Lassen og jøderne

I den her omhandlede periode ejedes de fleste købmandshuse i Vordingborg af jøder, hvoraf flere havde bataljer med Lassen.

Således pådrog han sig et par måneder efter den veloverståede strid med von Scholten en købmand Lorenz Koenigs unåde i anledning af fortoldningen af en sending glas.

Sagen, som gav anledning til klage til kollegiet og en efterfølgende polemik mellem Koenig og Lassen i bladet »Den Frisindede«, er udførligt omtalt i Maanedsskrift for Toldvæsen, nr 8/1917, og skal derfor ikke omtales nærmere her.

Derimod er det nok værd at nævne en affære fra 1838, da Lassen anlagde sag mod en af købmændene, R. Meyer, fordi denne havde beskyldt Lassen for at have opmålt en Meyer tilhørende bræddeladning ulovligt og navnlig ikke gjort Meyer samme ret og skel som en købmand Ditzel, der kort

forinden havde modtaget en bræddeladning af samme beskaffenhed som Meyers.

Desuden havde Meyer udskældt Lassen for at være en bedrager og en so samt påsagt ham at besidde en nedrig og lumpen karakter, hvilket jo nok må siges at være temmelig hårde ord om byens toldstedschef.

Til gengæld anlagde Meyer et kontræksøgsmål mod Lassen for at have kaldt Meyer en impertinent knægt eller monsieur samt at have truet ham med en stok.

Ved dommen pålagdes Lassen at betale en mulkt på 5 rbd, ligesom hans udtalelser om Meyer mortificeredes.

Meyer, som herved havde papir på ikke at være en impertinent knægt (dommeren har muligvis lagt vægt på, at Meyer var 32 år gammel), pålagdes at betale en mulkt på 10 rbd til byens fattigkasse samt ved sin korporlige ed i en synagoge at fralægge sig at have brugt de fornærmelige udtalelser.

Toldernes konduite

Toldinspektør Lassen var pensioneret premirløjtnant, da han 43 år gammel blev udnævnt til toldinspektør i Vordingborg, hvorfra han i 1844 blev toldinspektør i Assens for efter konsumtionens ophør at blive toldforvalter i Skælskør.

At dømme efter indberetninger og konduitelister var han den mest engagerede af periodens chefer, og det har rimeligvis været medvirkende til, at affærerne med publikum var særlig hyppige i hans embedsperiode.

Medens hans forgængeres og efterfølgers udfyldelse af konduitelisterne var ret intetsigende, kan Lassens lister ikke have efterladt kollegiet i tvivl om hans opfattelse af hver enkelt betjent.

Konduitelisterne indsendtes hvert år, og de indeholdt en række indiskutable oplysninger såsom ansættelsesdato, alder, eventuelle bibeskæftigelser og tidligere næringsvej o s v.

Herudover skulle imidlertid også gives en bedømmelse af ofte mere ømfindtlige emner, nemlig den pågældendes legemskonstitution, ædruelighed og sædelighed, virksomhed, pålidelighed og konduite samt færdighed i at skrive og regne mv.

Endelig havde toldinspektøren mulighed for under rubrikken »Bemærkninger« at tilføje supplerende betragtninger, hvilket Lassen i rigt mål gjorde brug af.

Lassen synes nogle gange ret hurtigt at have kunnet ændre sin opfattelse af en betjent, men det skyldtes formentlig nok, at de pågældende vitterligt havde forandret sig, da man i øvrigt af konduitelisterne får indtryk af, at Lassen var fair i sine bedømmelser.

Underbetjent Stokkebye havde således i Lassens 4 første embedsår fået en helt igennem pæn bedømmelse.

For 1834 bemærkede Lassen bl a: *Denne Betjent er redelig. Tidligere noget drikfæl-*

dig, nu har han i ¾ Aar ikke smagt Brændevin, for 1835: Denne Mand holder fast ved Ædruelighed og hans Troskab er den samme, og for 1836: ...fortjener Ros for at afholde sig fra berusende Drikke.

I 1838 indberettede Lassen imidlertid til kollegiet, at Stokkebye på grund af drikfældighed var ubrugelig for tjenesten, hvorfor han indstillede ham til forflyttelse.

Kollegiet påpegede meget fornuftigt i sit svar, at Stokkebye i konduitelisterne for 1836 og 1837 var givet særdeles godt vidnesbyrd om ædruelighed, og at man ikke kunne anse det for tilrådeligt at forflytte en så gammel betjent (Stokkebye var da 64 år).

Sagen afgjordes derfor med en advarsel, hvilket i hvert fald midlertidigt gav det ønskede resultat, eftersom Lassen for 1838 bemærkede: *En Sorg i denne Mands Familie gjorde ham i et Par Maaneder uefterrettelig. Den Advarsel paa Collegii Befaling, som han i den Henseende blev givet, har ført ham tilbage til hans tidligere i flere Henseender rosværdige Embedsforhold.*

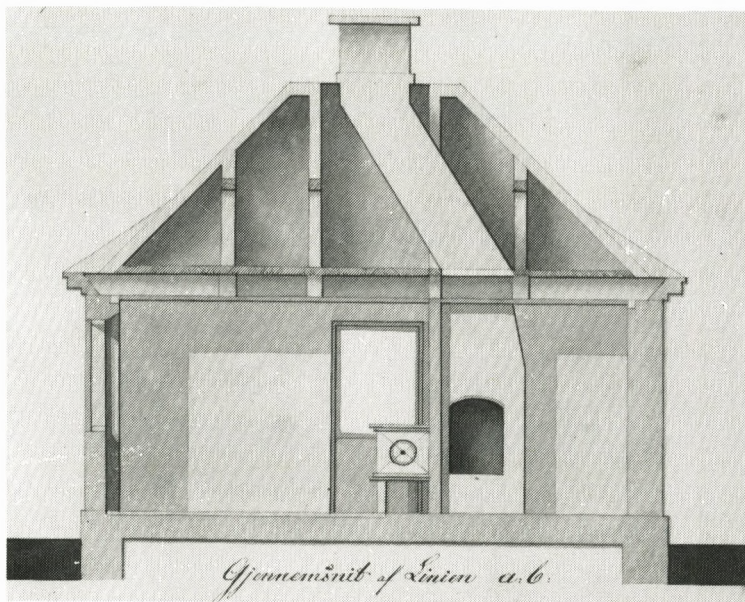
I 1839 var det dog galt igen, og denne gang afskedigedes Stokkebye, som derefter flyttede til Odense. Hans efterfølger var Lystager, hvis lige så sørgelige skæbne allerede er omtalt.

1838-konduitelistsens bedømmelse af Schou gælder kun for ca 5 uger, nemlig fra 24.11.1838, da Schou blev forflyttet fra Nykøbing S til Vordingborg.

Det er uden tvivl det korte bekendtskab, som har fået Lassen til på det altid spændende punkt »Ædruelighed og Sædelighed« at give Schou det ufrivilligt morsomme prædikat: *Hidtil meget god.*

Lassens åbenbart bange anelser viste sig dog uberettigede, idet han for 1839 og 1840 uden forbehold skrev *Meget god.*

I 1841 og 1842 synes Schou i et vist omfang at have fattet interesse for om ikke

sang, så dog vin og kvinder, eftersom Lassen nu kun finder anledning til at betegne ham som *God* på disse punkter.

For 1843 splittede Lassen bedømmelsen op i *Saa temmelig god* i ædruelighed, hvilket vel næppe har skullet betegne en fremgang, hvorimod Schous sædelighed nu var *Særdeles god*. Forøvrigt har ordet sædelighed dengang haft en væsentlig bredere betydning end i dag.

Bundrekorden med hensyn til bedømmelse indehaves af J.C. Hartvig, en tidligere københavnsk skomager, som 24 år gammel i 1830 blev antaget som underbetjent i Vordingborg, hvilket - som Lassen senere skulde påpege - nok var alle tiders fejlgreb.

I sin 6-årige karriere opnåede Hartvig kun en pænt vidnesbyrd på ét eneste punkt, nemlig da Lassen for 1834 og 1835 betegnede hans legemskonstitution som *Meget god*.

Allerede Lassens forgænger, Haderup, som ellers var ret liberal i sine bedømmelser, beskrev Hartvigs ædruelighed/sædelighed således:

1830 *Intet af Delene*

1831 *Har i Aarets Løb forbedret sig til sin Fordel*

1832 *Vedbliver at forbedre sig til sin Fordel*

1833 *Vedbliver at forbedre sig noget.*

Disse forbedringer har åbenbart ikke stukket ret dybt, for den nu tilkomne Lassen giver ham for 1834 og 1835 betegnelsen *Slet*, både for ædruelighed/sædelighed og for virksomhed/pålidelighed/konduite.

Det forekommer besynderligt, at han ikke blev afskediget i 1835 på grundlag af 1834-konduitelisten, i hvilken Lassen bl a bemærker: *At han i enhver Henseende er uværdig til at beklæde sit Embede er min fulde Overbevisning* Man nøjedes imidlertid med at suspendere ham fra tjeneste og indkomster i 4 uger.

Hartvig ville eller kunne dog ikke læse skriften på væggen, men fremturede i en sådan grad, at Lassen i 1836 indledte 1835-konduitelistens bemærkninger med følgende hjertesuk: *Dersom det høje Collegium nogensinde har haft det Uheld at antage en Underbetjent, der i alle Henseender var uværdig til en saadan Naade, da troer jeg visselig og efter den samvittighedsfuldeste Prøvelse, at dette er Hartvig.*

Længere henne hedder det, at *Han er derhos utro i sin daglige Tjeneste, lader sig bestikke, er den fripostigste Løgner, det er muligt at tænke sig, gør Tjenesten og Medlemsbedsmænd almindelig Skam med den almindelige Foragt, der findes paa ham, og besidder derhos en høj Grad af Trods.*

Nu var målet endelig fuldt også for kollegiet, der den 30.04.1836 varpede dette århundredets enfant terrible ud af toldvæsenet.

Dog ikke uden et lille efterspil, idet Hartvig nægtede at tilbagelevere sit toldtegn. Man måtte derfor have Kongens Foged til at fratage ham det, hvilket kostede 6 rbd 6 sk.

Lassen havde i øvrigt ikke større glæde af Langevad, en tidligere skipper, som i maj 1836 blev antaget som erstatning for Hartvig.

Allerede i august blev han suspenderet i 4 uger på grund af lydighedsnægtelse, tilsyneladende fordi han havde nægtet at ro for Lassen.

Kollegiet bifaldt suspensionen, men undlod dog ikke at gøre Lassen opmærksom på, at det ikke kunne pålægges toldbetjentene at ro i de tilfælde, hvor toldopsynet ved patruljering eller i anden hensigt benyttede befordring til søs. Og allerede samme år forsvandt Langevad fra arenaen.

Konsumtionens ophør

Henimod periodens slutning blev det klart, at ikke hele personalet ville kunne følge med over i toldvæsenet ved konsumtionens bortfald, og det bevirkede, at det nyoprettede overtoldinspektorat i 1848 udsendte følgende skrivelse for at hindre, at etaten gik op i limningen på det sidste:

Ved at henlede Hr Inspecturens Opmærksomhed paa, at der er Anledning til at antage, at der i den senere Tid paa enkelte Steder gjør sig en Stemning gjældende blandt Underbetjente, som muligen ikke er eller kan blive uden skadelig Indflydelse paa Forretningsførelsen og hvortil Grunden vel tildels maa søges i en vis Ængstelse med Hensyn til hvad der for denne talrige Klasse af Statstjenere befrygtes at ville blive Følgen naar Consumtionsvæsenet i sin Tid ophører, anmoder jeg Dem om, forsaavidt der blandt det Dem underordnede Betjent-Personale maatte vise sig Tegn til en saadan Stemning, paa passende Maa-

de at virke til at opretholde Modet og Tjeneste-Iveren blandt samme.

Overbeviist om at dette paa det hensigtsmæssigste vil skee fra Hr Inspecturens Side, undlader jeg ikke at bemærke, at det ikke turde være uhensigtsmæssigt at give Underbetjentene at forstaa, hvad der er mig meddelt af Finantsministeren

- at der dog altid vil blive et betydeligt Antal, netop af de dueligste og nidkjæreste Underbetjente tilbage som Toldassistenter,

- at disses Vilkaar ville vorde bedre end Flertallets iblandt de nuværende Told- og Consumtionsbetjente,

- og at det selv for deres Vedkommende iblandt de sidstenævnte, som ved Consumtionens Ophævelse reduceres, maa være af Vigtighed indtil dette skeer at bevare et godt Tjenesteforhold, eftersom dettes Beskaffenhed efter al Sandsynlighed maa blive af væsentlig Indflydelse med Hensyn til deres eventuelle Afgangsvilkaar.

Mandefaldet blev da også ret stort, på landsplan fulgte kun ca 62 pct med over i det nye toldvæsen.

I Vordingborg var styrken på det sidste nedbragt til i alt 7, hvoraf kun én fortsatte på stedet. De enkeltes skæbne var følgende:

Toldinspektør J.P. Jørgensen (54 år), afsked med ventepenge i 5 år á 716 rbd 85 sk.

Toldkasserer J. Gerner (48 år), afsked med ventepenge i 5 år á 544 rbd 64 sk.

Told- og konsumtionsunderbetjent A.T. Rydendahl (47 år), toldassistent i Nykøbing Sjælland

Told- og konsumtionsunderbetjent R.W. Klüwer (35 år), forflyttet til et af hertugdømmet Slesvigs toldsteder

Told- og konsumtionsunderbetjent D. Løffler (43 år), afsked med understøttelse i 5 år á 111 rbd

Told- og konsumtionsunderbetjent S. Jensen (64 år), afsked med livsvarig understøttelse på 100 rbd årlig

Told- og konsumtionsunderbetjent C. Kjølner (35 år), toldassistent i Vordingborg.

Hvad der har været årsag til, at toldinspektøren og toldkassereren fik eller tog deres afsked, får stå hen, men det kan næppe have været på grund af alder, eftersom den ny toldstedschef kun var et år yngre end Jørgensen.

Den ny mand, Marcus Jürgensen, kom i øvrigt fra Skælskør, hvor han efterfulgtes af Vordingborgs forrige chef, C. Lassen, der således nu blev den første toldforvalter i Skælskør.

Toldinspektør Jørgensen nåede på falderebet at få en skrivelse fra Finansministeriet,

af hvilken man vil se, at det unge demokratisk organer kunne udtrykke sig mere hvast end enevældens nu hedengangne General-Toldkammer og Kommercekollegium.

I en sag havde ministeriet måttet ændre en afgørelse efter fremkomsten af nye oplysninger, og i skrivelsen herom lægger man ikke skjul på sin irritation herover:

Det tyder ikke paa Interesse for Forretningerne, at Sager saaledes af Toldkamret kunne forelægges uden at det har søgt dem tilbørlig oplyste og modne til Afgørelse. Forretningerne ere for Tiden næppe flere end at der er Tid til en omhyggelig Udførelse af dem.

Den 7 oktober 1850 ophørte portkonsumtionen, og ved døgnets begyndelse blev portene taget af hængslerne i overværelse af mange borgere, hvoraf nok en del i den almindelige glæde har overset, at hermed forsvandt også grundlaget for udøvelsen af en af deres kæreste bibeskæftigelser.

Ifølge overleveringen havde enkelte været så forudseende at udføre deres køer mod afgiftsgodtgørelse på portkonsumtionens sidste dag, hvorefter de ventede til efter midnat med at genindføre dem.

Nørreports og Vesterports acciseboder, som tilhørte staten, solgtes kort efter, og i dag er ethvert synligt spor efter dem forlængst forsvundet, ligesom det er tilfældet med de fleste byers acciseboder.

Personalet fra konsumtionstiden forsvandt ret hurtigt.

I 1855 boede i Vordingborg ud over den fortsat aktive Kjølner kun den efterhånden 78-årige Andreas Petræus som den eneste tilbageværende af den gamle stab.

Også næsten alle deres ærkemodstandere synes i 1855 at være døde eller flyttet fra byen.

Konsumtionens bortfald satte definitivt punktum for en periode, som toldvæsenet ikke har anledning til at mindes med syn-derlig stolthed. Dertil var der landet over

for mange affærer med uhæderlige toldere af alle grader, og dertil var administrationen af konsumtionen en for stor belast-

ning. Men netop derfor er perioden ikke den mindst interessante at beskæftige sig med nu.

Kilder:

Vordingborg Toldkammers indgående skrivelser 1791-1851

Næstved Distriktstoldkammer

Generaltoldkammer og Kommercekollegiets skrivelser fra Vordingborg Toldkammer 1839-1840

Rigsarkivet

Generaltoldkammer og Kommercekollegiets konduitelister fra Vordingborg Toldkammer 1819-1848

Rigsarkivet

Vordingborg Købstads Politiprotokol 1835-1839

Landsarkivet

Mandtalsbog og arbejdsprotokol for Møns Tugt- og Forbedringshus 1840-1841

Landsarkivet

Dombog for Vordingborg søndre Birks Extraret 1840

Landsarkivet

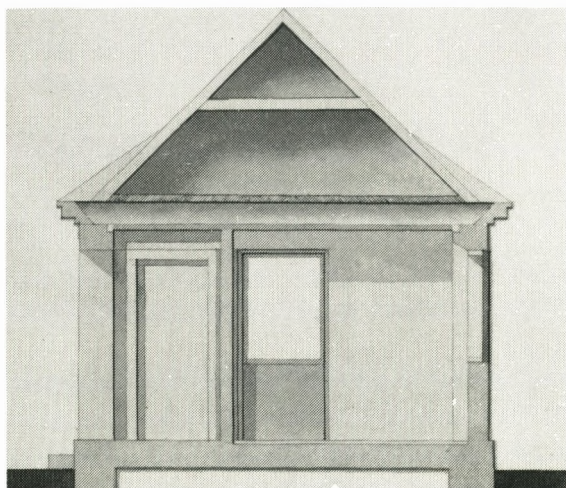
Folketællingslister for Vordingborg Købstad, 1801, 1835, 1840 og 1855

Rigsarkivet

P. A. Klein: Vordingborg Købstads Historie, 1923, eget forlag

Det Danske Toldvæsen, redigeret af Herm. Andersen m.fl., Arthur Jensens forlag, 1932

Herman Andersen: Told- og Konsumtionsvæsenet i den gamle Købstad (i Købstadmuseet »Den gamle By«s årbog 1936/1937).

Foreningsmeddelelser

Generalforsamling

Toldhistorisk Selskab afholder ordinær generalforsamling tirsdag den 15 juni 1982, kl 16⁰⁰, i Direktoratet for Toldvæsenet, Amaliegade 44, København, med følgende dagsorden:

1. Valg af dirigent.
2. Beretning om virksomheden i 1981 - 1982.
3. Regnskab for 1981 - 1982.
4. Valg af bestyrelsesmedlemmer.
5. Fastsættelse af kontingent.
6. Indkomne forslag.
7. Eventuelt.

Efter generalforsamlingen bydes de fremmødte på en forfriskning og der er mulighed for at se særudstillingen om »De københavnske toldsteder gennem tiderne« på Toldmuseet samt filmen »Tolderi« med H C H Eskemann. Filmen, der er optaget af A/S Nordisk Films Kompagni i 1948, er daværende instruktørassistent Erik Ballings første film.

Bestyrelsen

Toldhistorisk Selskabs publikationer

Zise 1978-1980, 36 kr. pr årgang.

Jens Bruhn: Den gamle grænse - set på postkort, 1978, 34,50 kr., medlemspris 23,00 kr.

Jens Bruhn: Toldboder - set på grafiske blade, 1979, 39,50 kr., medlemspris 29,50 kr.

P Eliassen: Kongeaen eller Den gamle Grænse, 1980 (1925-26), 118 kr., medlemspris 72,00 kr.

Jens Jensen: Det danske Gendarmerikorps med en efterskrift af Lars Bjørneboe, 1981 (1938), 148 kr., medlemspris 98,00 kr.

Desuden forhandles:

Lars Bjørneboe: Ingen kender dagen, Nationalmuseet 1970, 36 kr., medlemspris 20 kr.

Fr. Teist:.... og Hammerfyret svandt i natten, Bornholms Tidendes Forlag 1975, 51,95 kr., medlemspris 34 kr.

Bodil Tornehave: Fra Sise til Moms, Bornholms Tidendes Forlag 1981, 48,80 kr., medlemspris 28,50 kr.

Toldhistoriske træk fra Lolland-Falster, 1981, medlemspris 15 kr.

Bent Jensen: Toldere ved hav og fjord, Museet for Thy og Vester Hanherred 1982, 35 kr.

Dansk Toldhistorisk Bibliografi, Direktoratet for Toldvæsenet 1981, 87 kr., medlemspris 51 kr.

Publikationerne kan bestilles ved henvendelse til Toldhistorisk Selskab, Amaliegade 44, 1256 København K.

Inde i bladet

<i>Steffen Heiberg:</i> Toldordinansen 12 januar 1632.....	3
<i>Hans Chr Johansen:</i> Ændringen i den danske toldlovgivning 1797	19
<i>B Rohde Jensen:</i> Konsumtionen i Vordingborg	25
<i>Foreningsmeddelelser</i>	51

